

MÂVERDÎ VE EL-AHKÂMU’S-SULTÂNİYYESİ

Abdullah ÇOLAK
İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Malatya/TÜRKİYE
abdullah.colak@inonu.edu.tr

ÖZET

Klasik İslâm hukuk sisteminde kamu hukuku-özel hukuk ayırımına yer verilmediğinden, Batı hukukunda özel ve kamu hukuku alanına giren konular fıkıh kitaplarında “münâkehat” (aile hukuku), “muamelât” (borçlar, ticaret ve usûl hukuku), “ukûbat” (ceza hukuku) ana bölümleri altında veya tâli bölümler halinde ele alınıp incelenmiştir. Bununla birlikte, devletin esas teşkilât ve idaresiyle ilgili hükümleri konu alan müstakil çalışmalar yapılmıştır. Bu açıdan devlet başkanı, devletin esas teşkilatı, idarî, malî, kazâî yapısı ve isleyişiyle ilgili hükümlere *el-ahkâmü's-sultâniyye* denildiği gibi, bu terim, adı geçen konuları ele alan hukuk dalına ve ilgili bazı eserlere de unvan olmuştur.

Günümüze kadar gelmiş *el-Ahkâmus-sultâniyye* ismini taşıyan iki eser vardır ve her ikisi de aynı bölge ve aynı asırda yaşamış olan iki İslâm hukukçusuna aittir. Bunlarda birisi Şâfiî hukuçu Ebû'l-Hasen el-Mâverdî, diğeri de Hanbelî hukukçu Ebû Ya'la el-Ferrâ'dır. Bu çalışmada yeri geldikçe Ebû Ya'la'nın eseriyle bazı mukayeseler yapılmış olmakla birlikte asıl asıl amaç Mâverdî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve *el-Ahkâmus-sultâniyye* adlı eserini tanıtılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Mâverdî, kamu hukuku, el-Ahkâmus-sultâniyye, kamu yönetimi, devlet

ABSTRACT

MÂVERDÎ AND EL-AHKÂMUS-SULTÂNİYYE

In classical Islamic legal system, since the distinction between the public law and private law is not explained, the issues within the private and public law in the western law jurisprudence are investigated under the main or secondary sections as "münâkehat" (family law), "transactions" (loans, trade and procedural law), "ukûbat" (criminal law) However, some independent studies have been made concerning the organization and administration of the state. In this respect, the rules related to the president, the state's main organization, administrative, financial and kazai structures are called as *el-ahkâmü's-sultâniyye* and moreover this term has been used for the issues to addressing this legal branch and titles about certain works.

There are two works reaching until nowadays named after *el-Ahkâmus-sultâniyye*, and both of them belong to two Muslim lawyers who lived in the same area in the same century. One of these is al-Shafi'i jurist Abu'l-Hasan Maverdî, and the other is the Hanbali jurist Abu al-Ferrán Ya'la. Although some comparisons have been made with the studies of Abu Ya'la occasionally in this study, the main purpose of this work is to introduce the real, scientific personality of Mâverdî and his work *el-Ahkâmus-sultâniyye*.

Keywords: Mâverdî, public law, el-Ahkâmus-sultâniyye, public administration, state

GİRİŞ

Mükellefin olumlu veya olumsuz fiillerini konu alan İslâm hukuku, başlangıçta uygulamada mevcut olmasına rağmen müstakil bir ilim olarak tedvin edilmemişti. Hz. Peygamber'in ve Râşid halifelerin bazı valilerine gönderdikleri; namaz, oruç, zekât, fâiz, diyet gibi bir kısım konuları ihtiva eden mektuplar dışta tutulursa hicrî I. asırda yazılı fikhî bir esere rastlanmamaktadır. Durum böyle iken hicrî II. Asırda başta hadislerin toplanması olmak üzere İslâmî ilimler tedvin edilmeye başladı. Ancak yine de bu ilimler başlangıçta şimdiki gibi müstakil değildi. Kelâm (akâid), fıkıh ve ahlak aynı ismi taşıyor ve hepsine birden “fıkıh” deniliyordu. Ebû Hanife'nin (150/767) tamamen itikadi konuları ihtiva eden eserine “el-Fıkhu'l-Ekber” ismini vermesi de bunu göstermektedir. Zamanla bu ilimler istiklalietini kazandı ve neticede fıkıh ibâdet ve ahkâma dair meselelere münhasır kaldı.

Müstakil bir ilim olarak fıkıh sahasında ilk tedvini yapan Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanife'dir.¹ Onun görüşlerinin bir araya getirildiği ilk eserlerde meselecî (kazuistik) bir metot takip edilerek konular ibadetlerin dışında münâkehât ve müfârakât, muâmelât ve ukûbât şeklinde tasnif edilmiştir. Bu usul asırlarca devam etmiştir. İslâm hukuku alanında yazılan eserlerde batı hukukunda olduğu gibi “âmme/kamu hukuku” ve “hususî hukuk” şeklinde bir ayırıma gidilmemiştir. Âmme hukukunu ilgilendiren konular farklı bölümler içerisine serpiştirilmiştir. Kamu hukuku ile ilgili çalışmalardan birisi de Abbasîler döneminde yaşayan Şâfiî hukukçu Mâverdî'ye (450/1058) aittir. *el-Ahkâmu's-sultâniyye* isimli bu eser İslâm'ın kamu hukukuyla ilgili görüşleri derli toplu ihtiva eden bir çalışma olması açısından önem arz etmektedir.

I. MÂVERDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Mâverdî'nin eserini tanıtmaya geçmeden önce onun hayatı hakkında bilgi verip, İslâm hukukundaki ilmî konumundan söz etmek istiyoruz.

A. Mâverdî'nin Hayatı

İslâm alimleri arasında renkli kişiliği ve devlet yönetimiyle ilgili orijinal fikirleriyle temayüz etmiş bir devlet adamıdır. Batı dünyasında daha çok devletler hukuku ve âmme hukuku alanındaki eserleriyle tanınan Mâverdî, ülkemizde daha çok *el-Ahkâmu's-sultaniyye* isimle eseriyle tanınmaktadır.

1. Doğumu ve Nesebi

İsmi, Ali b. Muhammed b. Habib'dir. Künyesi Ebu'l-Hasen, Lakabı Akda'l-kudât (başkadı) olan Mâverdî 374/974 tarihinde Basra'da dünyaya gelmiştir. Aslen Basralı olduğu için kendine “el-Basrî” denilmiştir.² Çocukluğu ve gençliği Basra'da geçmiş, tahsilinin büyük bir bölümünü de burada yapmıştır. Gülsuyu ticaretiyle meşgul olduğu için kendisine “Mâverdî: ماء وردى” denilmiştir.³ Nesebi hakkında kaynaklarda fazla bilgi verilmemektedir.

¹ Ali Haydar Ef. *Dürerü'l-hükkâm şerh-i mecelleti'l-ahkâm*, İstanbul 1330, I, 11; Hamidullah, Muhammed, *İslam Hukuku Etüdleri*, İstanbul, ts., s. 17.

² Hamevî, Yakut, *Mu'cemü'l-'udebâ*, Dâru'l-fikr 1980, XV, 12; *İslam Ansiklopedisi*, (MEB), İstanbul 1957, VII, 409; Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973, I, 417.

³ Ziriklî, Hayrettin, *el-'Alâm*, Mısır 1927, II, 291; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-'Ayân*, Dâru's-şafaka, ts., III, 284.

2. Maverdî'nin Yaşadığı Asrın (H.4 ve 5. Asır) Siyasi ve İctimai Durumu

Maverdî'nin üstlendiği görevlerden bahsetmeden önce yaşadığı dönem hakkında kısaca bilgi vermemiz onu daha iyi tanıyıp anlamamızı sağlayacaktır. Onun hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Irak bölgesi siyasi açıdan oldukça karmaşıktır. H. IV. Asrın başlarında İran kısırlarından olan Behramgur'un soyundan gelen Büveyhîler gizlilik içerisinde tarih sahnesine çıkıp 334/948 tarihinde Abbasîlerin elinde olan Bağdat'ı istila etmişlerdir. Onların Bağdat üzerindeki bu hâkimiyeti 448/1056 yılında Selçuklu Türklerinin Abbasî hilafetini de himayesine alarak Bağdat'da devlet otoritesini ellerine geçirmelerine kadar sürmüştür.⁴ Abbâsîler dönemi gerek dil ve edebiyat gerekse İslami ilimler açısından parlak bir dönem olarak bilinmektedir. Özellikle Abbâsîlerin ilk iki yüzyılı fikhın tedvin edildiği ve mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemdir.

Büveyhî halifesi olarak (367-372/977-982) yılları arasında devletin başında bulunan Azududdevle kendisine "Melik" unvanı verilen ilk halifedir. İslâm tarihinde ilk defa kullanılan bu unvan hutbelerde dahi "Melikü'l-mülûk", "Şehinşâh-ı A'zam" ifadeleri ile zikredilir olmuştur.⁵ Sık sık halife değiştiren Büveyhîlerin başına 376/986'da Şerefüddeve geçmiştir. Üç yıl kadar devletin başında bulunan Şerefüddeve zamanında Irak bölgesinde iyi bir istikrar sağlanmıştır. Ancak daha sonraları özellikle Bağdat fitne ve soygunların yoğunlaştığı bir merkez haline gelmişken kısa bir süre sonra Büveyhîlerin başına geçen Celâlüddeve (416-435/1025-1043), Abbasî halifesi Kadir tarafından Bağdat'a çağrılır ve burada tekrar hakimiyet tesis edilir.

İbnü'l-Esir'in ifadesine göre h. IV. asrın başları Abbasi devletinde Türk komutanların nüfuzlarının arttığı ve devlet işlerinin yürütülmesinde son derece etkili oldukları dönemdir. Bu dönme Abbasi halifesi Türk komutanların isteklerine boyun eğmek zorunda kalıyordu. Halifeliği 41 yıl 23 gün süren ve 422/1030'da vefat eden Abbasi halifesi Kadir'in yerine dini kurallara daha çok bağlılığıyla bilinen oğlu Kâdir Billah geçmiştir.⁶

Şîi Büveyhîler, Fâtımîlere olan yakınlıklarını, Abbasî halifelerin sünnî Selçukluların kucağına düşmelerini önlemek için kullanıyorlardı ve bu yolla Abbâsî halifelerini korkutuyorlardı. Selçuklu komutanı Ertuğrul Bey Bağdat'a gelerek Büveyhîlere karşı Abbasîlerin yanında yer aldı.⁷ Yani Mâverdî yaşadığı dönem, Bağdat'ta siyâsî ve fikrî hareketliliğin yoğun şekilde görüldüğü bir dönemdir.

3. Üstlendiği Görevler

Şâfî fikhında mezhepte müçtehit derecesinde bir hukukçu olan Mâverdî, birçok beldede kadılık görevini üstlenmiştir. Kâim Biemrillah zamanında "akda'l-kudât (baş kadılık)" unvanını almış ve bu görevi vefatına kadar sürdürmüştür. Devrin halifeleri tarafından büyük saygı gören Mâverdî, üst düzey devlet adamlarına müsteşarlık yapmıştır. O aynı zamanda gerektiğinde üst düzey devlet adamları arasında çıkan anlaşmazlıklarda hakemlik yapmıştır.

⁴ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, Kahire 1965, III, 26, 37.

⁵ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, III, 47.

⁶ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, III, 58-59.

⁷ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, III, 63.

Mâverdî ilmi açıdan olduğu gibi tevazuu, sarsılmaz bir ahlak yapısıyla da örnek bir insandı. Hayatı boyunca hak bildiğine göre davranmayı şiar edinmiş, küçük veya büyük her hangi bir menfaat karşılığında dinin temel ilkelerinden taviz vermemiştir. Bunun en güzel örneğini şu olayda görmekteyiz:

Abbâsî halifelerinden Kâim Biemrillah 439/1047 senesinde Şehinşâh-ı A'zam lakabını haiz bulunan Celâlüddeve İbn Büveyh'e "melikü'l-mülûk" lakabını da vermiş, hatipler de kendisini bu lakapla yad etmeye başlamışlardı. Bazı alimler bu lakabı uygun görmemiş, kainatın hakiki sahibi olan Allah'a ait bir vasfin herhangi bir hükümdara verilemeyeceği kanaatine varmışlardı. Kadı Ebu't-Tayyib et-Taberî caiz olduğu görüşünde idi. Mâverdî ise sultan Celâlüddeve'nin çok yakın dostlarından olmasına rağmen "melikü'l-mülûk" unvanının fani bir hükümdara verilemeyeceği yönünde fetva vermiş ve bu konudaki kanaatini şiddetle müdafaa etmiştir. Celâlüddeve ise onun bu tavrını beğenmiş ve kendisine iltifat etmiştir.⁸

4. Ölümü

Mâverdî 450/1058 tarihinde Rebiulevvel ayının son gününde kameri sene hesabıyla 86 yaşında Bağdat'ta vefat etmiştir. Yüzyıllarca yaşayacak olan kıymetli eserleri ve yetiştirdiği ilim erbabı dışında maddi miras olarak neler bıraktığı bilinmemektedir. Kaynaklar onun muasırı Şâfiî alimlerinden Kadı Ebu't-Tayyib et-Taberî'nin vefatından 11 gün sonra irtihal ettiğini bildirmektedir. Cenaze namazını –aynı zamanda talebesi olan- meşhur tarihçi Hatîb el-Bağdâdî'nin (463/1071) kıldırıldığını yine Hatîb'in kendisinden öğrenmekteyiz. Vefatından bir gün sonra Bağdat'ta pek çok ünlü kişiyi sinesinde barındıran *bab-ı harb* kabristanına defnedilmiş, cenazesinde birçok devlet adamı ve ulema hazır bulunmuştur.⁹

B. İlmî Hayatı

Şâfiî mezhebinin önde gelen imamlarından olan Mâverdî tahsilinin büyük bir bölümünü doğup büyüdüğü Basra'da yapmıştır. Daha sonra Bağdat'a gelip "derb-i za'ferânî" denilen yere yerleşip ilmi çalışmalarına burada devam etmiştir.¹⁰

Usul-ü fıkıh alimi, müfessir, edip ve aynı zamanda bir siyasetçi¹¹ olan Mâverdî hadiste hafız¹², eserleriyle asırlarca etkisini devam ettirmiş büyük bir bilgin ve mezhepte müçtehit bir hukukçudur.¹³ Şâfiî bir hukukçu olan Mâverdî doğuda ve batıda kendisini eserleriyle tanıtmış, mütefekkir bir müelliftir. Hanefî ve Mâlikî mezhebine ait muhtasar eserlerin kaleme alındığı bir dönemde o da Şâfiî fıkına dair "el-İknâ" adlı eserini yazmıştır. Furu'da Şâfiî olan Mâverdî'nin usulde (itikatta) mu'tezili

⁸ Ziriklî, *A'lâm*, II, 691; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 419.

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, Mısır 1301, IX, 272; Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, Lübnan, ts., XII, 201; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 284.

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII, 102.

¹¹ Kehhâle, Ö. Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Beyrut 1957, VII, 189.

¹² İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, Beyrut 1986, IV, 260.

¹³ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989, s. 267; a.mlf. *İslam Hukukunda İctihad*, Ankara, ts., s. 195.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

olduğu zikredilir.¹⁴ Mâverdî özellikle âmme hukuku alanında yazmış olduğu “el-Ahkâmu's-sultâniyye” isimli eseriyle meşhur olmuştur.

Tefsir alanında yazmış olduğu eserinde bazı âyetleri tefsir ederken hem ehl-i sünnet hem de tenkide tabi tutmaksızın mu'tezile mezhebinin görüşlerine yer verdiği için mu'tezilî olmakla itham edilmiştir. Mu'tezilî gibi düşündüğü meselelerden birisi “hükümlerin vücûbu ve onunla amel meselesinde, akılla mı yoksa şeriatle mi bilineceği” konusunda o, bunların akılla bilineceği kanaatindedir. Bu ve benzeri görüşlerden hareketle İbn Salah (643/1245), “Ben Mâverdî'nin görüşlerinden yüz çeviriyorum. Çünkü o, bazen mu'tezilîlerin görüşlerini naklediyor, bunlar hakkında açıklama da yapmıyor. Bundan dolayıdır ki onun tefsiri çok zararlıdır” demektedir. Bu sebeple Mâverdî'nin tefsirini tahkik ehli olmayan avamın okuması sakıncalı görülmüştür. Ancak şunu hemen belirtelim ki Mâverdî mu'tezile mezhebine tamamen bağlı değildir. Aslında sünni olmakla beraber kanaatine uygun gelen yerlerde mu'tezile fikrine katılmıştır.¹⁵

1. Hocaları

Mâverdî, ilmi tahsilini zamanının önemli ilim merkezlerinden olan Basra ve Bağdat'ta yapmıştır. Kendisinin ders aldığı hocalarından bazıları şunlardır:

Fıkhi, Basra'da Ebu'l-Kasım es-Saymerî'den(386/996) okudu. Bağdat'a göçünce de şâfiî mezhebinin Bağdat'ta önde gelen simalarından olan Ebû Hâmid el-İsferayinî'nin (406/1015) derslerine devam etti. Mâverdî şâfiî fikhının nakil döneminde el-İsferayinî'den sonra görev alan önemli bir hukukçudur.¹⁶

Hadiste hocaları ise; Hasan b. Ali el-Cebelî¹⁷, Muhammed b. Adi el-Minkarî, Muhammed el-Muallâ el-Ezdî ve Cafer b. Muhammed b. El-Fadl el-Bağdâdî'dir.¹⁸

2. Talebeleri

Resmi görevleri yanında öğrenci yetiştirme ile de meşgul olan Mâverdî Basra ve Bağdat'ta senelerce ders okutup pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Onun özellikle Bağdat'ta iken yetiştirmiş olduğu talebelerinden bir kısmı şunlardır: 1- Ebu Bekir el-Hatib. Meşhur tarihçi olan Hatîbu'l-Bağdâdî, Mâverdî'den hadis rivayet etmiş ve hocası, hakkında “o sikadır” demiştir.¹⁹ 2- Ebu'l-Iz b. Kâdiş. 3-

¹⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-udebâ*, XV, 53.

¹⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, IV, 260-261; Imâdî, Ebu'l-Felah, Abdü'l-Hay, *Şezerâtü'z-zeheb*, Dâru'l-fikr, 1979, III, 286; Zehebî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü'l-İtidâl*, Şam, ts., III, 155; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 418.

¹⁶ Şîrâzî, Ebû İshâk, *Tabakâtü'l-fukahâ*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1970, s.131; Sübkî, Tacuddin Ebû Nasr Abdulvahab b. Ali b. Abdi'l-Kâfi, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, by., ts., V, 268.

İbrahim, Muhammed, *Haneî ve Şâfiîlerde Mezhep Kavramı* (trc. Faruk Beşer), İstanbul, ts., s. 122-123.

¹⁷ “الجبلی: el-Cebelî” lafzı Şezerât'ta “الجلی: el-Cilî” (III, 286); Lisânü'l-Mizan'da “الخلیلی: el-Halîlî” olarak geçmektedir.

¹⁸ Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târihu Medineti's-selam*, Beyrut 2001, XIII, 587; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, V, 267.

¹⁹ Şîrâzî, (ö.476) *Tabakâtü'l-fukahâ*, s.131; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ali, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1984, XVIII, 64; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, IV, 260; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 283; Imâdî, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 286; Bağdâdî, *Tarihu Bağdat*, XII, 102.

İbn Bedrân el-Hulvânî. Bu iki talebesi de Mâverdi'den hadis rivayet etmişlerdir. Mâverdi Basra ve Bağdat'ta senelerce ders okutmuştur.²⁰

3. Eserleri

Hukukçu, usulcü, tefsirci, edebiyatçı ve siyasetçi bilim adamı olan Mâverdi'nin birçok ilmi sahada eserleri mevcuttur. O, sağlığında hiçbir eserini açığa çıkarmamış, kimseye göstermemiş ve hepsini bir yerde toplamıştır. Hatta bu hususta şöyle bir olay nakledilir: Vefatı yaklaştığı zaman güvendiği bir şahsa “Falan yerde bulunan kitapların hepsi benim kaleme aldığım eserlerdir. Ben Cenab-ı Hakka karşı kendisinde kibir ve saireden uzak tam bir ihlası kendimde bulmadığım için onları ortaya çıkarmak istemedim. Görüyorum ki ölüm bana yaşıyor. Ne zaman ölüme karşı karşıya geldiğimi görürsen elini elime koy; şayet elini tutar ve sıkarsam bilesin ki o eserlerin hiç birisi Allah tarafından kabul edilmemiştir. Kitapların hepsini al ve bir gece Diele nehrine at şayet elimi açar ve elini kavramazsam bilesin ki eserlerim Allah tarafından kabul edilmiş ve ben Allah katında umduğum halis niyete kavuşmuşumdur. Bu hali görürsen kitaplarımı koyduğum yerden alır, umduğum sevaplar için insanların hizmetine takdim edersin” der.

Olayın muhatabı olan şahıs devamla şöyle der: “Mâverdi ölmek üzereyken yanındaydım ve elimi elinin içine koydum, elini açtı ve elimi kavramadı. Bu hareketi kabul anlamına bir işaret saydım ve ölümünden sonra eserlerini olduğu yerden alıp insanlığın hizmetine sundum.”²¹

Mâverdi'nin hayatını anlatan eserlerde “o sağlığında hiçbir eserini açığa çıkarmamış, kimseye göstermemiş ve hepsini bir yerde toplamıştır” denilmişse de bu bilgi fazla isabetli gözükmemektedir. Çünkü o, el-İknâ' adlı eserini Abbasî halifesi el-Kâdir Billah'ın isteği üzerine kaleme almış, eser tamamlanınca halifeye takdim edildiği zaman halife kendisine “Sen (bu eserle) bizim dinimizi korudun. Allah da dinin konusunda seni korusun” şeklinde duasına mazhar olmuştur.²² Yukarıdaki ifadeler muhtemelen onun, hayatının son dönemlerinde yazdığı eserler hakkında söylenmiş olabilir. Mâverdi'nin başlıca eserleri şunlardır:

1- el-Hâvî'l-kebîr. El Hâvî müellifin telif ettiği eserleri arasında en geniş çaplı olanıdır. Eser özellikle bir Şâfiî fıkhı, genel olarak da mukayeseli bir fıkıh kitabı niteliğindedir. Mâverdi bu eserinde aklî ve nakli deliller; sahabe ve tâbiîn kavillerini, farklı mezheplerin görüşlerini arz etmiş, meseleleri ortaya koyarken açık ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır.²³

Şâfiî fıkhının önemli kaynaklarından biri olan bu eser hakkında “Mâverdi'nin el-Hâvî adlı eserini okuyan kimse onun Şâfiî mezhebinde ne derece yüksek seviyede olduğunu hemen anlar”²⁴ denmiştir. Müellif bu eseri hakkında kendisi şunları ifade etmektedir: “Fıkıhı dört bin varakta teferruatlı olarak kaleme aldım, kırk varakta ise özetledim.”

²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 68; Imâdî, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 286; Heytu, Muhammed Hasan, *el-İctihad ve Tabakâtü's-Şâfiyye*, Beyrut 1988, s. 206.

²¹ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 282-283; Şîrâzi, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s.131; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, V, 268.

²² Hamevî, *Mu'cemü'l-udebâ*, XV, 55.

²³ Erturhan, Sabri, “Mâverdi ve 'el-Hâvî'l-Kebîr Adlı Eseri”, *CÜİFD* Sivas 1999, sy. 3, s.476.

²⁴ Hallikân *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 282.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

Mâverdî yirmi ciltlik bir eseri olan el-Hâvî'l-kebîr'i İmam Şâfiî'nin talebelerinden olan el-Müzenî'nin (246/877) *Muhtasar*'ını şerhederek meydana getirmiştir. Eserin el yazma nüshaları çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde bulunmaktadır. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde de 436 numarada kayıtlı el yazma nüshası mevcuttur.

Bu eserinde Mâverdî, fıkıhın ceza hukuku, medeni hukuk ve ticaret hukukunun bütün konularına geniş şekilde yer vermiştir. Önceleri matbu olmayan bu eserden diğer Şâfiî hukukçuları eserlerinde sık sık nakillerde bulunmuşlardır. El-Hâvî'nin dört cildi müellifin “Edebü'l-kâdî” adlı eseriyle, Yahya Hilal es-Serhan'ın tahkikiyle birlikte Bağdat'ta 1971-1978 yıllarında basılmıştır.²⁵ Mekke Ümmü'l-Kura Üniversitesi doktora ve yüksek lisans öğrencileri tarafında neşre hazırlanan el-Hâvî 24 cilt halinde (Beirut 1994) basılmıştır. Eseri bazı bölümleri farklı kişiler tarafından müstakil olarak da basılmıştır.²⁶

2- Kitabün fi'l-büyu²⁷ Ticaret hukukuyla ilgili bir eserdir.

3- el-İknâ. Gayet özlü bir şekilde fıkıh konularının işlendiği bu eser yukarıda da belirtildiği gibi müellifin aynı konuda kaleme aldığı dört bin varaklık *el-Hâvî'l-Kebîr* adlı eserinin kırk varakta özetlenmiş şeklidir. Aynı asırda yaşayan diğer mezhep müelliflerinin, mezheplerinin fıkına ait muhtasar eserler yazdıkları bir dönemde Şâfiî fıkına dair muhtasar eseri de “el-İknâ” adıyla Mâverdî yazmıştır.²⁸ Müellif eserini Abbasî halifesi el-Kâdir Billah'ın isteği üzerine kaleme almıştır. Eser yazılıp halifeye takdim edildiği zaman halife kendisine “Sen (bu eserinle) bizim dinimizi korudun. Allah da dinin konusunda seni korusun” şeklinde dua etmiştir.²⁹

Mâverdî'nin idare ve siyaset ilmiyle ilgili eserleri ise şunlardır:

4- el-Ahkâmu's-sultâniyye ve'l-velâyet'd-diniyye. Müellifin doğu ve batı dünyasında meşhur olmasını sağlayan bu eser, fıkıh kitaplarında kaza, imâre, siyer ve hudud gibi başlıklar altında verilen İslâm hukukunun âmme hukukuyla ilgili konularını ihtiva eden bir eserdir. Yirmi bölümden oluşan eserin muhtevası hakkında çalışmamızın ikinci bölümünde daha geniş açıklama yapılacaktır.

4- Nasihatü'l-mülûk. Padişahlara yönelik nasihat ve tavsiyelerden oluşmaktadır. Eser, Mustafa Sarıbyık tarafından doktora tezi olarak çalışılmış (1996, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve aynı kişi tarafından 2000 yılında “Siyaset Sanatı” adıyla Türkçe çevirisi yapılarak basılmıştır.

6- Kânûnü'l-vizâre ve siyâyetü'l-mülk (Edebü'l-vezîr). Her ikisi bir kitap olup, bu eserde müellif devlet yönetiminde vezirin yetki ve görevlerinden bahsetmektedir. Bu konuda müracaat edilebilecek kıymetli bir eserdir. Mâverdî'nin bu eseri Mısır'da 1929'da Mektebetü'l-Hanci tarafından

²⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, İstanbul 1941-1943, I, 628; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübeâ*, XVIII, 65; İbn Hallikân *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 282; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII, 189.

²⁶ Geniş bilgi için bk. Erturhan, “Mâverdî ve ‘el-Hâvî'l-Kebîr Adlı Eseri”, *CÜİFD* sy. 3, s.477-478.

²⁷ Heytu, *el-İctihad ve Tabakâtü's-Şâfiyye*, s. 207.

²⁸ Hanefî mezhebinde Kudûri'nin (428/1037), Mâlikî mezhebinde Kadı Abdülvehhab b. Nâsır'ın (432/1040) “Muhtasar”ı meşhurdur. Bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-udebâ*, XV, 54; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 45.

²⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-udebâ*, XV, 55.

neşredilmiştir. Daha sonra 1979'da Beyrut'ta Dr. Ramazan e-Seyyid tarafından tahkik edilerek yeniden neşredilmiştir.³⁰

7- Teshîlü'n-nazar ve ta'cilü'z-zafer. Eser iki ana bölümden oluşur. Birinci bölümde müellif devlet otoritesinin yapısını, mantığını ve işleyişini felsefî ve ahlaki bir çerçevede ele almıştır. İkinci bölümde ise devlet yönetiminde uyulması gereken ahlâk ve diğer kuralları anlatır. Bu bağlamda zaman zaman tarihi örnekleriyle birlikte hükümetlerin nasıl kurulup korunduğunu, başarısızlık ve nedenlerini ele almaktadır. El yazma nüshaları mevcut olan eser Muhyi Hilal es-Serhan tarafından tahkik edilerek 1981 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.³¹

8- et-Tuhfetü'l-mülûk fi âdâbi's-siyasiyye. Yöneticilere siyasi adabı öğreten bir eser olup 56 varak (yaprak)tan oluşmaktadır. İskenderiyye (Mektebetü'l-Belediyye) 5300. numarada kayıtlı h.543 tarihli güzel bir el yazma nüshası mevcuttur. Ayrıca eser Dr. Fuat Abdülmünim tarafından tahkiki yapılarak basılmıştır (İskenderiyye, Müessesetü sahabi'l-câmia, 1977).³²

9- Tefsîru'l-Kur'ân veya en-Nüket ve'l-uyûn. Üç ciltlik tefsirle ilgili bu eserin bazı ciltleri basılmıştır. Eksik olarak üç cilt halinde Fazıl Ahmet Paşa kütüphanesinde 23, 24 ve 25. Numaralarda mevcuttur. İstanbul el yazması için Kılıç Ali Paşa kütüphanesinde 90. Numaraya bakılabilir.

Müellif Kur'an'ın tamamı yerine sadece gerekli gördüğü âyetleri tefsir etmiştir. O, bu kıymetli eserinde (En'âm 112, Kamer 49 gibi) bazı âyetleri açıklarken mu'tezile mezhebinin fikirlerine yer vermiştir. Eserlerinde bu gibi fikirlere yer verdiği için tefsirini, konuları tahkik edebilecek ilmi kudreti olmayan sıradan insanların okuması sakıncalı görülmüştür.³³ Orhan Karmış, Mâverdi ve Tefsirdeki Metodu (doçentlik tezi, 1981) isimli çalışması mevcuttur.

10- Emsâlü'l-Kur'ân veya el-Emsâl ve'l-hikem. Müellifin bu eseri neşredilmemiş olup bilinen tek nüshası Lieden Üniversitesi Kütüphânesinde 1/382 numarada kayıtlıdır. Eserin tamamı 300 hadis, 300 darb-ı mesel ve 300 beyti ihtiva etmektedir.³⁴

11- Edebü'd-din ve'd-dünya³⁵. Ahlâk konularını ihtiva eden bu eser matbudur. İstanbul ulemasından Erzincanlı Üveys Vefa Efendi tarafından tahkiki yapılmış olup ayrıca Arapça matbu bir şerhi de vardır. Bu eser İstanbul müderrislerinden Bergamalı Cevad Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübeâ*, XVIII, 66; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1315; Şîrvânî, Harun Han, *İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare*, (trc. K.Kuçcu), Ankara, ts., s. 129.

³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübeâ*, XVIII, 66; İbn Hallikân *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 282; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 408; El yazma nüshası, Gotha Perrotsch Verz no: 1872 (Bk. İslam Ansiklopedisi, MEB, VII, 409; Mâverdi, *et-Tuhfetü'l-mülûk fi âdâbi's-siyasiyye*, İskendeiyye, 1977, s. 29; Kallek, Cengiz, "Mâverdi", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 185.

³² Mâverdi, *et-Tuhfetü'l-mülûk fi âdâbi's-siyasiyye*, s. 29.

³³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübeâ*, XVIII, 65; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 450; Zirikî, *el-'Alâm*, II, 691; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, IV, 260; Imâdî, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 286; *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, VII, 409; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 420.

³⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 168; *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, VII, 409

³⁵ Eserin ismi *Keşfü'z-zünûn* (I, 45), *Siyeru A'lâmi'n-nübeâ* (XVIII, 65) gibi bazı eserlerde "Edebü'd-dünya ve'd-din" olarak geçmektedir.

Mâverdü ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

Mâverdü eserinde ahlak konularını beş bölümde ele almıştır. Her bir bölümde sırasıyla akıl, ilim, edebü'd-din, edebü'd-dünya, edebü'n-nefs konularına yer vermiştir. Eserde konular çokça âyet, hadis ve hikmetli sözlerle işlenmektedir. İlk defa 1299'da basımı yapılan eserin değişik tarihlerde yapılan baskıları vardır. Eser Mustafa es-Sakka tarafından tahkik edilmiştir.³⁶

12- A'lâmü'n-nübüvve. Kelâm ilmine ait muhtasar bir eser olup peygamberlik alametlerinden bahseder. Yirmi bir babdan meydana gelen bu eser kelâm ilminin önemli konularından olan "nübüvvet" meselesini en veciz şekilde anlatmaktadır. Eser iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde peygamberlik ve alametlerinden, ikinci bölümde ise nübüvvetin kısım ve hükümlerinden bahsedilip erbabının bu hususlardaki değerlendirmelerine yer verilmektedir.³⁷ Eser bir cilt halinde Şeyh Abdurrahman el-Ak tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır (Beyrut 1414/1994).

13- Edebü'l-kâdî. Bu eserde İslâm muhâkeme usulü; hâkim, dava, mahkeme, taraflar, deliller ve prosedür gibi yargılama hukukunun temel konularını ayrıntılı ve sistematik bir tarzda ele alan Eser (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân, I-II, Bağdad 1971-1972) matbudur.³⁸

Bu eserlerinin dışında müellifin çeşitli şiirleri vardır. Bu şiirlerinde birisinde Mâverdü şöyle demektedir:

و فى الجهل قبل الموت موت لاهله فأجسادهم دون القبور قبور
و ان امرأ لم يحيى بالعلم صدره فليس له حتى النشور نشور

Cehalette sahibi için ölümden önce ölüm vardır,

Onların cesetleri kabirlerden ayrı başka kabirlerdir.

Eğer kişi kalbini ilmimle ihya etmemişse

Onun için (mahşerdeki) dirilişten önce diriliş yoktur.³⁹

II. el-AHKÂMUS'S-SULTÂNİYYE

Yukarıda bu eserin âmme hukuku alanında yazılmış bir eser olduğundan bahsetmiştik. Bu eser dışında da kamu hukukuyla ilgili eserler yazılmıştır. Bu sebeple bu eserin tanıtımına geçmeden önce kamu hukuku alanında yazılan eserlerden kısaca bahsetmek uygun olacaktır.

A. Genel Olarak Âmme Hukuku Alanında Yapılan Çalışmalar

Klasik İslâm hukuk anlayışında batı hukukunda olduğu gibi âmme hukuku, hususi hukuk ayrımına gidilmemiş, özellikle kamu hukukunu ilgilendiren konular toplu ve düzenli bir şekilde verilmemiştir. Gerçi batıda da bunların tedvin ve tasnifi 18. asırdan öteye geçmemektedir. Kamu hukukunun müstakil bir ilim olarak ortaya çıkıp tedvin edilmesinde de öncülüğü Müslümanlar

³⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübeâ*, XVIII, 65; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 45; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 420.

³⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübeâ*, XVIII, 66; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 126; Ziriklî, *el-'Alâm*, II, 691.

³⁸ Öğüt, Salim, "Edebü'l-kâdî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 409.

³⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, XV, 53.

yapmışlardır ve bu konuda ilk eserleri Ebû Hanife'nin talebeleri Ebû Yusuf (182/798), *Kitâbü'l-harac*; İmam Muhammed (189/805), *es-Siyeru'l-kebîr* ve *es-Siyeru's-sağîr* adlı eserleri ile ortaya koymuşlardır. Ayrıca bu konuda çalışan ve bunlarla muasır olan İmam Mâlik (179/795) ve Evzaî'yi (157/774) ve onların *Kitâbü's-siyer* adlı eserlerini de zikredebiliriz. Üstelik bu eserler âmme hukuku alanında Avrupa'da ilk olarak yazılan eserlerden tam bin yıl evvel yazılmış bulunuyorlar.⁴⁰

Kamu hukuku devletin kuruluş ve işleyişine, faaliyet tarzına ilişkin olan kaideleri ihtiva eden hukuk koluna denir.⁴¹ Kamu hukukunun anayasa, devlet ve idaresiyle ilgili konular, tedvin edilmiş olan fıkıh kitaplarında kazâ, imârah, siyer, hudud gibi bölümleri ile es-siyasetü's-şer'iyye, el-Ahkâmu's-sultâniyye ve el-Emvâl isimleriyle tedvin edilmiş hususi eserlerde incelenmiştir.

Genel olarak esas teşkilat ve idare hukuku, mali hukuk ve arazi hukuku, adli teşkilat ve usul hukuku, ceza ve harp hukukuyla ilgili konuları bir bütün halinde ele alan ve bu türün ilk örneklerini teşkil eden iki önemli eser vardır. Günümüze kadar ulaşmış olan bu iki eserin adı da "el-Ahkâmu's-sultâniyye"dir. Bunlardan birisi Şâfiî hukukçu Ebu'l-Hasen el-Mâverî'ye diğeri ise Hanbelî hukukçu Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'ya aittir. Ayrıca aynı konuları ele alan İbn Cemâa'nın *Tarihu'l-ahkâm fi tedbiri ehli'l-İslâm*'ını ve Fazlullah b. Ruzbihan'ın *Sülûkü'l-mülûk* adlı eserini de sayabiliriz.⁴²

Ceza hukuku ile muhakeme usulü, fıkıh usulü kitaplarında daha derli toplu verilirken devletler umumi hukukuna ait konular, siyer, cihad, megazi, nikâh ve talak gibi konuların içerisine serpiştirilmiştir. Muhammed Hamidullah'ın "İslâm'da Devlet idaresi" adıyla Kemal Kuşçu tarafından Türkçeye çevrilen tezi bu konuda hazırlanmış güçlü ve metotlu bir çalışmadır.

Kamu hukukunun, hukuk, felsefe ve sosyolojisine ait konuları, başta devlet başkanlığı olmak üzere konuyu hukuki olduğu kadar, siyasi ve ahlaki açıdan ele alan Hindistan Hayadarâbat Osmaniye Üniversitesi'nden emekli Harun Han Şîrvânî'nin "İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare" ismiyle Kemal Kuşçu tarafından Türkçeye çevrilen eseri güzel bir çalışmadır. Müellif bu eserinde İbn Ebi'r-Râbi' (m.9.asır), Fârâbî (870-950), Mâverî (974-1058), Keykavus (1029-1082), Nizâmü'l-mülk (1017-1091), Gazâlî (1058-1111), İbn Teymiyye (1263-1358), İbn Haldun (1332-1406), Mahmud Gavan (1411-1481) ve Seyyid Ahmed Han'ın (1817-1898) görüşlerini kronolojik sıraya göre kendi çalışmalarını da ilave ederek vermiştir.

Ayrıca bütünüyle ahkâmu's-sultaniyye sayılmasa da ahkâmu's-sultâniyye konularından mali hukuku konu alan Ebû Yusuf, Yahya b. Adem ve Kudâme b. Cafer'in aynı adı taşıyan "Kitâbü'l-harac" adlı eserleri bu konuda yazılanların en güzellerindedir.

Doğu ve Batı'da devlet ve anayasa hukuku ile alakalı modern çalışmalar da vardır. Bu çalışmalarla ilgili bilgiler Şîrvânî ve Hamidullah'ın eserlerinde sık sık zikrettikleri kitaplar ve ayrıca Salih Tuğ'un "İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri" isimli matbu tezinde zikredilmiştir.⁴³

⁴⁰ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Hukuk Etütleri*, s. 17-18.

⁴¹ Tarakçıoğlu, İhsan, *Türk Medeni Hukuku*, Ankara 1968, s. 10.

⁴² Şafak, Ali, "el-Ahkâmu's-sultâniyye", *DİA*, İstanbul 1988, I, 555; Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1986, I, 39-40.

⁴³ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 40; Şafak, "el-Ahkâmu's-sultâniyye", I, 555.

Mâverdü ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

Kamu hukuku alanında yapılan çalışmalardan kısaca söz ettikten sonra Ebu'l-Hasenel-Mâverdü'nin el-Ahkâmu's-sultâniyye'sinin tanıtımına geçebiliriz.

B. el-Ahkâmu's-sultâniyye'nin Yazılışı

Eserin tam adı “el-Ahkâmu's-sultâniyye ve'l-vilâdetü'd-diniyye”dir. “Galebe ve hakimiyet (sulta)” anlamını taşıyan bir kökten gelen “sulta” kelimesi Arapça'da “hüccet, delil ve burhan” manalarına geldiği gibi “yönetimi elinde bulunduran” anlamına da gelir. Özellikle “*Cihadın en üstünü zalim sultan karşısında hakkı söylemektir*”⁴⁴ hadisinde genel olarak idareci ve özellikle devlet başkanı anlamına kullanılmıştır. Bundan dolayı devlet başkanı, devletin esas teşkilatı, idare, mâlî, kazâî yapısı ve işleyişiyle ilgili hükümlere “el-Ahkâmu's-sultâniyye” dendiği gibi bu konuda yazılan eserlere de bu isim verilmiştir.⁴⁵

1. Yazılışını Hazırlayan Sebepler

Eserleri hakkında daha önce bilgi verilen Mâverdü'nin el-Ahkâmu's-sultâniyye'sini hangi tarihte ve kimin emri üzerine kaleme aldığı konusu tartışmalıdır. Çünkü müellifin kendisinin bu konuda açık bir beyanı yoktur. Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın aynı ismi taşıyan eseri üzerinde doktora çalışması yapan Muhammed Abdülkerim Ebû Faris, çalışmasında her iki eserin mukayeselerini yaparken Mâverdü'nin eserinin 421/1030 yılını geçmeyen bir tarihte yazıldığını belirtir. Bu tarih esas alındığında eserin yazılmasını isteyen kişinin Abbasî halifesi Kâdir Billah (422/1030) olması gerekmektedir. Aynı konuda görüş beyan eden müsteşrik Gıbb de el-Ahkâmu's-sultâniyye'nin adı geçen halife veya oğlu Kâim Biemrillah'ın isteği üzerine yazıldığını söyler. Söz konusu iki halife döneminde Abbasî hilafeti üzerinde Şî- Büveyhî hakimiyetinin zayıflamaya başladığı, Abbasî hilafetinin güçlenmesi ve sünniligın yeniden hakim kılınması için çalışıldığı görülmektedir. Dolayısıyla böyle bir siyasi ve içtimai ortamda hem meselelerin teorik yönüne ışık tutmak, hem de yürütülen siyasi mücadeleye hukuki bir dayanak bulmak maksadıyla böyle bir eseri kaleme alması Mâverdü'den istenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan Mâverdü'nin İslâm hukuku sahasındaki şöhreti ile halifenin elçisi sıfatı ile Büveyhî emiri ve Selçuklu sultanı nezdinde yaptığı görüşmelerdeki diplomatik başarılarının da bu talepte önemli payı olsa gerekir.⁴⁶

2. Aynı Konuda Yapılan Başka Çalışmalar ve Mukayesesi

İslâm idare ve âmme hukuku alanında “el-Ahkâmu's-sultâniyye” adıyla yazılan diğer bir eser Mâverdü ile aynı asırda ve aynı şehirde yaşamış olan Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'ya aittir. Her iki müellifin hayatı araştırıldığında birçok ortak yönleri olan güçlü birer İslâm hukukçuları oldukları görülür. Mâverdü (364/974) tarihinde dünyaya gelirken Ebû Ya'lâ ondan on altı sene sonra (380/990) dünyaya gelmiştir. Mâverdü (450/1058) de vefat etmiş, Ebû Ya'lâ ise ondan sekiz sene sonra (458/1066'da) vefat etmiştir. Burada dikkat çeken bir husus aynı asırda ve aynı bölgede yaşamış bu iki hukukçunun aynı konuda ve aynı isimle eser yazmış olmalarıdır. Her iki eserin ibarelerine bakıldığından genelde birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Fakat iki müelliften hangisinin eserini daha önce yazdığı;

⁴⁴ Ebû Dâvûd, Melâhim 17; Tirmizî, Fiten 13; İbn Mâce, Fiten 20.

⁴⁵ Şafak, “el-Ahkâmu's-sultâniyye”, *DİA*, I, 554-555.

⁴⁶ Ziriklî, *el-'Alâm*, II, 691; Hamevî, *Mu'cemü'l-'udebâ*, XV, 53; Erkal, Mehmet “el-Ahkâmu's-sultâniyye”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 555.

hangisi diğ erinin üslubunu takip ettiğ i tespit edilememiştir. Bu konuda her iki müellif tarafından da her hangi bir bilgi verilmemektedir.⁴⁷ Bu eserlerden hangisinin önce olduğu daha doğ rusu hangisinin orijinal olduğu tartışılmış ve bu konudaki araştırmacıların çoğu Maverdi'ye meyletmiştir. Ama hiçbir araştırmacı tartışmayı sonlandıracak şekilde bir istidlalde bulunamamıştır. Hatta her iki yazarın birbirinden bağımsız olarak, bugün bilinemeyen başka bir müellifin eserinden faydalanıp eserlerini telif etmiş olmaları ihtimali üzerinde duranlar da olmuştur.⁴⁸

Maverdî –eserin özellikleri başlığı altında da anlatılacağı gibi- konuları mezhepler arası mukayeseli olarak anlatır. Genelde Şâfiî, Mâlikî ve Hanefî mezhepleri arasında mukayese yapar, bir iki yerde de Ahmed b. Hanbel'in görüşüne yer verir. Bazen İbn Cerir et-Taberî gibi müctehidlerin görüşlerine de yer verir. Ebû Ya'lâ ise bu uygulamanın tam aksine konuları âyet ve hadislerle delillendirdikten sonra genelde diğ er mezheplerin görüşlerini zikretmeksizin sadece Hanbelî mezhebinin görüşünü vermekle yetinir. Şöyle ki Ebû Ya'lâ, Ebû Hanife'nin görüşlerine pek yer vermez, yer verdiğ i zaman da Ebû Hanife'ye ait olduğ unu belirtmez. Kitabın başından sonuna kadar Ebû Hanife sadece üç yerde zikredilmiştir.⁴⁹

Mâverdî ve Ebû Ya'lâ'dan hangisinin eserini önce yazdığına dair diğ er görüşler ise şöyledir: Abdullah Mustafa el-Merâğ i, Ebû Ya'lâ'nın eserinin orijinal olduğu ve Mâverdî'nin Ebû Ya'lâ'dan istifade ettiğ i görüşündedir. Ebû Ya'lâ'nın eseri üzerinde doktora yapan Muhammed Abdülkadir Ebu Faris ise Mâverdî'nin eserinin orijinal olduğu kanaatindedir.⁵⁰

Maverdî'nin “el-Ahkâmu's-sultâniyye”sinin (Kuveyt 1989 tarihli baskısının) tahkikini yapan Dr. Ahmed Mübarek el-Bağdâdi eserin sonunda yirmi sayfalık bir değ erlendirmede bulunur ve özetle ř u bilgilere yer verir: “Bu iki eserden hangisinin önce yazılmış olabileceğ ini tespit için her iki eserin ayrıntılı mukayesesi gerekir. Bu iki müellifin siyasi ř ahsiyetleri dikkate alındığında Maverdî'nin siyasilerle-halifelerle ilişkisi hakkında çokça bilgi bulunurken, Ebu Ya'la hakkında aynı durum söz konusu değ ildir. Hatta Ebu Ya'la'nın emirlerle içli dışlı olmayı onlara karışmayı kerih gördüğüne dair rivayetler vardır. Aldığı kadılık görevini ise birçok ř art ileri sürerek kabul etmiştir.⁵¹ Şayet Ebu Ya'la el-Ahkamu's-sultaniyye adıyla eser kaleme alan ilk müellif olsaydı islamî ilimler içerisinde daha önce bulunmayışı sebebiyle bu isim meşhur olurdu ve sultanların haberi olurdu. Ancak Mâverdî kitabının mukaddimesinde bunun aksini iddia etmektedir. İddiasına göre idareciler yanlarında onların başvuracakları derli toplu böyle bir kitap olmadığı için ondan böyle bir eser yazmasını talep etmişlerdir. Halife'nin Şâfiî mezhebi müntesibi olduğu dikkate alınırsa Ebû Ya'lâ'dan Hanbelî mezhebinin görüşlerini yansıtan bir eser kaleme almasını talep etmiş olamaz. Ayrıca Ebû Ya'lâ aynı

⁴⁷ Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, Beyrut 1983, s. 16, 18.

⁴⁸ Erkal, “el-Ahkâmu's-sultâniyye”, *DİA*, I, 555.

⁴⁹ Ebû Ya'lâ el-Ferra'nın el-Ahkâmu's-sultâniyye'sinin tahkikini yapan Muhammed Hamid el-Fakı, her konuda zikredilen hadislerin kaynaklarını verdikten sonra Mâverdî'nin eserinde o konuda farklı görüşler verilmişse onları da dipnotta belirterek her iki eserdeki görüşleri bir arada sunma yolunda güzel bir çalış ma yapmıştır. (Bk. Beyrut 1983 tarihli baskı).

⁵⁰ Erkal, Mehmet “el-Ahkâmu's-sultâniyye”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 555.

⁵¹ Bağdâdi, Ahmed el-Mübarek, Mâverdî'nin *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'sinin (Kuveyt 1989) tahkikini yapan, s. 341.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

isimli eseri ilk telif eden birisi olsaydı kesinlikle Mâverdî'yi intihalle suçlardı. Zira o zamanda Hanbelîler ile Şâfiîler arasında şiddetli çatışmalar vardı.⁵²

İki esere konuların tasnifi açısından bakıldığında: Mâverdî konuları 20 Fasılda ele alırken Ebû Ya'lâ'da 17 fasılda incelemiştir. Mâverdî'nin vezirlik, imâret, cihad ve vilâyet şeklinde dört ayrı bölümde ele aldığı konuları Ebû Ya'lâ vilâyetü'l-imam başlığı altında toplamıştır.⁵³

Mâverdî ve Ebû Ya'lâ'nın konuları işleme tarzında da bazı farklılıklar vardır. Mâverdî çalışmasında 124 hadise yer verirken, Ebû Ya'lâ 84 hadise yer verir. Mâverdî Şâfiî mezhebini görüşlerine ağırlık vermekle birlikte Mâlikî ve Hanefilerin görüşlerine de yer verir, Ahmed b. Hanbelî'e bir iki atıf dışında yer vermez. Ebû Ya'lâ ise eserini Hanbelî mezhebinin görüşleri üzerine bina etmiştir.

Yine yukarıda bahsedildiği gibi Mâverdî, böyle bir kitap yazması konusunda bir idarecinin emrinden söz etmektedir. Ancak Ebu Ya'la ise *el-Mutemed* adlı eserindeki imamet bölümünü tamamlamak kastıyla yazdığını söylemektedir.⁵⁴

Ebu Ya'la imamete uygunluk şartı olarak dört şart sıralarken Mâverdî yedi şart ileri sürer. Adalet, ilim ve fazilet şartını Ebu Ya'la Ahmed b. Hanbelî'den bir rivayete dayanarak ileri sürmez. Ona göre fasık da halife olabilir.⁵⁵ Bu iki kitabın imâmet bölümleri arasında mukayese yaptığımızda görüyoruz ki Ebû Ya'lâ, el-Ahkâmu's-sultâniyye'nin imâmet bölümünde şu bilgilere yer vermiştir: "İmamet farz-ı kifayedir. Bununla iki toplumsal kesim muhataptır. Birincisi imamı seçmekle görevli olan ehlü'l-hal ve'l-akd, ikincisi kendilerinde imâmet şartlarını barındıran kişilerdir. Ehlü'l-hal ve'l-akdde de üç şart aranır; adalet, ilim ve yüksek görüş ve anlayış sahibi olmadır." Ancak Ebû Ya'lâ, el-Mu'temed adlı kitabında imâmet konusunda önemi büyük olan yukarıdaki bilgilere yer vermemiştir. Öte yandan Mâverdî'nin kitabının ilgili bölümüne baktığımızda bu bilgileri orada görmemiz mümkündür. Bu durumda büyük ihtimalle Ferrâ bu bilgileri Mâverdî'den almıştır. Dolayısıyla Mâverdî'nin eseri orijinal nüshadır.⁵⁶

Bunların haricinde her iki müellefin eserlerinin birçok farklı konuda birbirine benzerlik bulunmaktadır ki bu benzerlikler her ne kadar mutemedin tamamlayıcısı olduğu söylene de Ebu Ya'la'nın Mâverdî'ye tabi olduğu zannını verebilmektedir. Hanbelî İbn Receb'in *el-İstihrâc fi Ahkâmi'l-Harâc* adlı eserindeki "Ebu Ya'la *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*'sinde Mâverdî'ye uyararak şöyle zikretmiştir" ifadede de Mâverdî'nin orijinal olduğunu desteklemektedir.⁵⁷ Her iki eserin muhteva yönünden mukayesesini yapan Selahattin Kıyıcı⁵⁸ ve Mâverdî'nin et-Tuhfetü'l-mülûkiyye

⁵² Bağdadi, s. 342.

⁵³ Bağdadi, s. 343.

⁵⁴ Bağdadi, s. 344; Erkal, "el-Ahkâmu's-sultâniyye", *DİA*, I, 556.

⁵⁵ Bağdadi, s. 345-346.

⁵⁶ Bağdadi, s. 345-346.

⁵⁷ Bağdadi, s. 350.

⁵⁸ Kıyıcı Selahattin, "el-Mâverdî ve Ebû Ya'lâ'nın 'el-Ahkâmu's-sultâniyye' Adlı Eserlerinin Muhteva Yönünden Mukayesesi", *YYÜİFD*, Van 1998, sy. 2, s. 2-74.

fi'l-âdâbi's-siyasiyye adlı eserinin tahkikini yapan Dr. Fuat Abdülmün'in de bu kanaattedir.⁵⁹ Neticede Mâverdî'nin eserini diğer müelliften önce yazmış olması ihtimali daha kuvvetlidir.

C. Eserin Özellikleri

Eserin mukaddimesinde devlet idaresi ile ilgili hükümlerin özellikle devlet adamları tarafından bilinmesi gerektiğini, ancak bu hükümlerin fıkıh kitaplarında dağınık bir halde bulunmasının bunları öğrenme güçlüğü doğurduğunu kaydeden Mâverdî, bu dağınık hükümleri müstakil bir eserde bir araya getirmek suretiyle hem devlet başkanlarına yardımcı olmaya gayret ettiğini hem de böyle bir eserin telifi hususundaki isteği yerine getirdiğini belirtir.

Mâverdî eserinde her bölümü kendi bütünlüğü içerisinde ele alır ve inceler. Konuları mukayeseli olarak anlatan müellif, İslâm hukukçularının ittifak ettikleri meseleleri İmam Şâfiî'nin metoduna göre anlatırken, ihtilafli konularda diğer mezheplerin görüşlerini de belirtir. Çoğu zaman Şâfiî'nin görüşlerini benimsemekle ve savunmakla birlikte, bazen diğer mezheplerin görüşlerini benimsemediği de olur. Şâfiî bir hukukçu olmasına rağmen objektif hareketle Şâfiî veya diğer mezhep imamlarından her hangi birisinden naklettiği görüşü tenkide tabi tutarak “Bu görüş sünnete aykırıdır”⁶⁰ gibi değerlendirmelerde bulunur. Bazen de sadece mezheplerin görüşlerini ortaya koymakla yetinir, aralarında tercih yapmaz.

Mâverdî'nin eserinde dikkat çeken bir başka özellik ise çalışmada konular mezhepler arası mukayeseli işleyip genelde görüş sahiplerinin ismine vermesine rağmen bir iki yer dışında Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer vermemesi, adeta Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini görmemezlikten gelmiş olmasıdır. Ebû Ya'la da aksine aynı konuları Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine ağırlık vererek tekrar el alıp yazması ortadaki eksikliği giderme yolunda bir çaba içerisine girmiştir.⁶¹ Ebû Ya'lâ görüş sahibinin ismini vermeden farklı görüşleri zikreder. Mâverdî konuların anlatımında âyet, hadis ve hukukçuların içtihatları ile birlikte başta Râşid halifeler olmak üzere önceki devir uygulamalarına sık sık yer verir. Zaman zaman bazı terimlerin anlaşılmasında Arapça şiiirlerden faydalanır. Aynı ismi taşıyan her iki eser karşılaştırıldığında pek çok konuyu ifade eden cümle ve örneklerin birebir örtüştüğü görülmektedir.

Eserde temel konular “bâb”, ara konular ise “fasl” ile gösterilmiştir.

D. Üzerinde Yapılan Çalışmalar

el-Ahkâmu's-sultâniyye'nin 12, 13 ve 14. (fey ve ganimet, cizye ve haraç, divanlar) bölümlerini Worms adlı batılı araştırmacı Journal Asiatique'de neşretti (October 1942, s. 377 vd). Eserin tamamı ilk defa Maximilian Enger tarafından yayımlanmıştır (Mâverdî; Constitutiones Politicæ, Bonn 1953). Daha sonra Leon Ostorog eserin sadece iki (imâret ve cihad emirliği) bölümünün Fransızca tercümesini neşretmiştir (Traite droit public musulman, Paris 1901-1906). *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'nin Fransızcaya tercümesini ise E. Fegnan yapmıştır (Les statuts gouverne

⁵⁹ Bağdâdî, s. 343.

⁶⁰ Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, Beyrut 1985, s. 61.

⁶¹ Mâverdî, *et-Tuhfetü'l-mülkiyye fi'l-âdâbi's-siyâsiyye*, s. 24 vd.; Bağdâdî, Ahmed Mübarek , Mâverdî'ye ait *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'nin muhakkiki (Kuveyt 1989), s. 350.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

mentaux, Algiers 1915). Eserin 1966'da Cacarta'da, 1985'te ise Beyrut'da Arapça baskıları yapılmıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalara baktığımızda; eser hakkında ilk inceleme S. Keijzer tarafından yapılmıştır (Maverd'a Publiek en administratief Regt vanden Islam met en inleiding over de Toepasse Lijkheid vandat Regt in Nederlandsch Indie, The Hapua 1862). Daha sonra pek çok batılı, eserin birçok bölümleri üzerinde incelemede bulunmuşlardır. Bunlardan Kremer ve Sauvaget, Mâverdî'nin zamanının şartlarından hiç etkilenmeden tamamen nazari bir görüşle kaleme alındığını söylerken, Gibb ve Rasenthal gibi pek çok müsteşrik ise müellifin içinde bulunduğu dönemden çok fazla etkilendiğini savunmuşlardır.

Mâverdî'nin *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'si hakkında Harvard Üniversitesinde John Mikail tarafından 1986'de bir doktora tezi hazırlanmıştır (Mâverdî: A study in Islamic Political Thought).⁶² *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, Ali Şafak tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1976)⁶³. Ayrıca Selahattin Kıyıcı tarafından "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî ve Ebû Ya'lâ İbnu'l-Ferrâ'nın el-Ahkâmu's-sultâniyye adlı eserlerinin muhteva yönünden karşılaştırılması" (Erzurum 1990) isimli bir çalışma yapılmıştır. Musa Kazım Bakır tarafından "Ebû'l-Hasen el-Mâverdî ve Ebû Ya'lâ El-Ferrâ'nın el-Ahkâmü's-Sultâniyye Adlı Eserlerinin Mukayesesi" (İmamet ve Yargı Konuları Örneği) başlıklı yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Konya 2009)⁶⁴.

Hülâsa kamu hukukuna dair yazılmış ilk müstakil eser olması açısından kısaca bilgi verdikten sonra Mâverdî'nin, imamet (devlet başkanlığı) vezirlik ve valilik (el-imâre ale'l-bilâd), cihad emirliği, iç meseleler (irtidat, bağı, hirâbe) kadılık, mezâlîm mahkemeleri, nikâbe, namazlarda imamlık, hac emirliği, zekat fey ve ganimet, cizye ve haraç, hükümleri değişik bölgeler, toprağın ihyası ve suların çıkarılması, himâ ve irtifak, iktâ', divanlar, suçlar ve son olarak hisbe olmak üzere yirmi bölümden oluşan eserin her bölümü hakkında o bölümü tanıtıcı bilgilerin verilmesine geçebiliriz.

⁶² Geniş bilgi için bk. Erkal "el-Ahkâmu's-sultâniyye", *DİA*, I, 556.

⁶³ Ali Şafak tarafından 1976'da yapılan tercümede bazı yanlış çevirilere rastlanmaktadır. Bunlardan bir kaç şöyle: Örneğin, "فى عقد الإمامة" başlıklı birinci bölümde hukukun hayata geçirilmesi için devletin/imamet varlığının kaçınılmaz bir zaruret olduğunu ifade eden Mâverdî, bu konuda Mu'tezilî fakih ve müfessir olan Ebu Bekir el-Esam (ö. 225) hariç bütün ümmetin icmanın varlığı ifade ettiği cümle "devlet başkanlığı vazifesini yürütene *sağırklar hariç* bütün Müslüman topluluğun uyması gerektiği hususunda icma vaki olmuştur" şeklinde tercüme edilmiştir. Oysa bu kanaate "و ان شذ عنهم الأصم" denilerek mutezili alim Ebu Bekir el-Esam cumhurun bu kanaatine katılmadığı ifade edilmişken "الأصم"sağırklar olarak tercüme edilmiştir.(s.5) 19. Bölümde ta'zir cezalarını anlatan kısımda "أقبلوا نوى الهينات عثراتهم الا الحدود" hadisi "Azametlilik yapan kimselere hatalarını, düşüklüklerini söyleyiniz" şeklinde çevrilmiştir (s.267). Oysa doğrusu "İyi halli, yüce şahsiyetli kişilerin had cezaları hariç küçük suçlarını (sürçmelerini) affediniz" şeklinde olmalıdır. İlgili hadis için bk. Ebû Dâvûd, Hudûd, 4; İbn Hanbel, VI, 181; Beyhâkî, a.g.e. VIII, 579, H. No:17627-17628; Suyûtî, *el- Câmiu's-sağîr*, I, 160, H. No:1378. Zina cezası ile ilgili kısım tercüme edilirken (s.254) "çünkü ayet-i kerimede geçen recmden maksat..." denilmektedir ki doğrusu sünnette geçen olmalıdır. Ayrıca Ta'zirin had cezalarından ayrılan yönlerinden söz edilirken "Asıl cezalardan" (s.267,269) denmiş, oysa kısas da asıl cezadır, onda mağdur veya yakınlarını af hakkı vardır. Doğrusu "ta'zir cezalarının had cezalarından ayrılan yönleri" şeklinde olması gerekir.

⁶⁴ Bk. Musa Kazım Bakır, *Ebû'l-Hasen el-Mâverdî ve Ebû Ya'lâ El-Ferrâ'nın el-Ahkâmü's-Sultâniyye Adlı Eserlerinin Mukayesesi (İmamet ve Yargı Konuları Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Dan. Prof. Dr. Saffet Köse, SÜSBE. Konya 2009.

III. ESERİN MUHTEVASI

İslâm siyasî düşünce tarihi içinde en önemli kaynakları, İslâm hukukunun metodolojisi çerçevesinde devleti ve siyasî yapılanmaları yorumlayan eserlerden biri olan “el-Ahkâmü’s-sultâniyye”de devlet anlayışı, siyasî gerçekliğin İslâm hukuku açısından yorumlanması ve yönlendirilmesi şeklinde ortaya konmuştur. Müellif bu eserinde bir yandan Kur’an ve Sünnet’e dayanan bir siyaset teorisi geliştirmeye çalışırken öte yandan İslâm toplumunun siyasî hayatına girmiş müesseseleri İslâmî prensipler ışığında yeniden yorumlamaya ve ahlâkî denetim altına almaya gayret sarf etmektedir. Bu eserlerde ortaya konan devlet anlayışı ve yapısında hukukun belirleyici rolü ağırlık taşımaktadır. Varılan her hüküm ve her sonuç İslâm hukuku çerçevesinde delillendirilmeye çalışılmış, teori bu temel prensip üzerine inşa edilmiştir.⁶⁵

Mâverdî eserin ilerleyen sayfalarında devletin işleyiş şartlarını ve yapısını İslâm hukukunun temel ilkeleri çerçevesinde izaha çalışmaktadır. Devlet esas teşkilatı, hukuki, idari ve mali yapısıyla ilgili temel meseleleri ihtiva eden bu eserde ilk bölüm imametle ilgilidir.

Aslında el-Ahkâmü’s-sultâniyye’de ele alınan konuları iki ana bölümde toplamak mümkündür. Bunlardan ilki; imamet, vezirlik ve imâreden oluşur ki Mâverdî bu konulardaki var olan durumu dikkate almakla birlikte İslâm’ın ilk dönemlerine uygun olarak nasıl teşekkül ettirileceği üzerinde durmaktadır. Diğer ana bölüm ise devlet yönetiminin işleyişinde gerekli olan kurumlar ve bunların işleyişine tahsis etmiştir.

1. Bölüm: İmamet (Devlet Başkanlığı)

Mâverdî eserinin önsözünde devletin varoluş sebebini izahla söze başlar ve şöyle der: “Allah’ın ihtilaf konusu meseleleri insanların gönüllerinde memnunluk verecek şekilde çözüme kavuşturma, mahlukat arasında adalet ve faziletin gereği gibi sağlanması için kanunları vardır. Allah, dünyanın idaresi gereği gibi devam etmesi için mahlûkatın murâkabesini çeşitli hükümetlere emanet etmiştir.”⁶⁶

Eserin ilk bölümünü devlet başkanını, diğer bir ifade ile devlet kudretini kullanan en üst yöneticiyi ifade etmek için, kendisinden önceki geleneğe uyarak daha çok “imam” terimini kullanmıştır. Mâverdî, “imam”ın, “halife” olarak adlandırılmasını ise, ümmet içinde Peygamber’in halefi olmasına bağlamaktadır.⁶⁷ O, devlet düşüncesi üzerinde teorik bir çalışma yapma yerine var olan siyasi anlayışı ıslah etme amacı taşımaktadır. Bu nedenle fiilen var olan siyasi mekanizmanın, daha doğru bir istikamete yönelmesi için düşünce ve önerilerini ortaya koymuştur.⁶⁸

⁶⁵ Davutoğlu, Ahmet, “Devlet”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 238.

⁶⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, Önsöz, s.3.

⁶⁷ Birsin, Mehmet, *Mâverdî’nin Devlet Anlayışı*, Malatya 2012, s. 12. Bu konuda ayrıca bk.Güner, Ahmet, “Mâverdî’nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I-II)”, *DEÜİFD*, İzmir 2002, sy. 16, s. 3-36; 2003, sy. 17, s. 227-252.

⁶⁸ Birsin, *Mâverdî’nin Devlet Anlayışı*, s. 18. Bu konuda ayrıca bk. Türcan, Talip, “el-Mâverdî ve Ebû Ya’la’da Siyasi İktidarın Meşruiyet Sorunu”, *SDÜİFD*, Isparta 1996, sy.3, s. 292-303.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

Bütün devlet sistemini halifenin iktidar ve kudreti üzerine kuran Mâverdî, devlet organizasyonunun oluşumunu, onu yürütecek şahsın seçilmesi ile başlatır⁶⁹ ve ilk bölümü halife seçimine tahsis eder. Ona göre imamet, “halkın kanun ve nizamlarının tabi olduğu esastır.” Bu tarif bugünkü devlet tarifi için de geçerlidir. Ona göre devleti harekete geçiren hakiki sebep adalet ve hakikatin hüküm sürmesidir. İyiyi kötüden, fazileti fenalıktan ayıran devletin idari mekanizmasıdır.

Dinin korunması ve dünyanın siyaseti konularında nübüvve halifelik eden devlet başkanına itaat dinin emridir⁷⁰, akıl da bunu gerektirir. Bize bizden olan, emretme yetkisini haiz halife ve diğer yetkililere hakka uygun olan her konuda itaat farzdır.⁷¹

Mâverdî, imamın seçilmesi ve tayini hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra oy verenlerle imam adayının vasıflarını münakaşa eder. Sadece yaş, mülkiyet ve ikamet gibi suni faktörlere bakma yerine Mâverdî'nin hem seçenlerde hem de seçilecek adayda; iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt edebilme ehliyetini ön plana çıkarması dikkat çekicidir.

O, devlet başkanını seçmeyi cihad ve ilim öğrenmek gibi kifâi farz olarak görür. Hiç kimse bu görevi yerine getirmezse Ebû Ya'lâ ve Mâverdî'ye göre ümmet arasında iki sınıf sorumludur: Birincisi halife seçinceye kadar seçme ehliyetine sahip olanlar, ikincisi ise aralarından bir temsilci seçinceye kadar kendilerinde halifenin şartlarını bulunduran kimselerdir.⁷²

Halife seçiminde iki yöntem vardır: 1- Halife İslâm toplumu veya ehlü'l-hal ve'l-akd denilen belirli niteliklere sahip kimseler tarafından seçilir. 2- Önceki halifenin halef tayini ile olur. Mâverdî delil olarak Ebu Bekir (r.a.)'ın halife seçilişi ve Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir tarafından halife tayini meselesini örnek gösterir. Halife adayında aranan şartları sıralarken imamın Kureyş'ten olması şartını “الائمة من قريش: *İmamlar Kureyş'tendir*”⁷³ gibi hadislerle te'yid eder.⁷⁴ Ancak bu hukuki bir zorunluluk değil siyasi bir gerekliliktir.

İstihlaf (halifeliğe aday gösterme) ile veliahtlık arasında bir fark görmeyen Mâverdî, sadece veliahdın, veliaht tayin edenin oğlu veya akrabası olduğunda ortaya çıkacak sakıncalar üzerinde durur.⁷⁵ Veliaht tayinini meşru gördüğü için olsa gerek kitabında veliahdın tayinine ilişkin konulara da yer vermiştir.

Halife veliaht yoluyla tayin olmuşsa tayin eden, veliahdın hilafete engel bir durumu ortaya çıkmadıkça azledilemez. Zira veliaht Müslümanların hakkı olarak tayin edilmiştir.

⁶⁹ Birsin, *Mâverdî'nin Devlet Anlayışı*, s. 21.

⁷⁰ Nisâ 4/59.

⁷¹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s.5.

⁷² Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s.6; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s.19.

⁷³ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 129, 183; IV, 461. Hz. Peygamber'den rivayet edilen bu hadis sened olarak değilse bile İslâm'ın genel hükümleri ve liyakate verdiği önem açısından sahih olmayacağı ileri sürülmüştür. Bu konudaki tartışmalar için bk. M.Said Hatiboğlu, “İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği” *AÜİFD*, XXIII (1978), s. 121-213.

⁷⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s.6; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s.19.

⁷⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s.6-7.

Birden fazla veliaht tayininin, Hz. Peygamber'in Mûte Ordusuna üç ayrı komutanı “şayet o şehit olursa komutan Cafer b. Ebi Talib,.....olsun” şeklinde tayin etmesini delil göstererek caiz olduğunu ve sıraya riayet etmenin önemini belirtir. Şâfîî hukukçuları, veliahtlıkla halife tayininde, veliahtlardan birisi halife olunca, kendisini tayin eden halifenin veliaht tayinine bakmaksızın isterse yeniden başkalarını veliaht tayin edebilir demişlerdir. Bu görüş Hz. Muhammed'in (s.a.v) Mûte ordusuna komutan tayinine terstir. Ancak halifelikle ordu komutanlığının farklı şeyler olduğunu ifade ederler.⁷⁶

Halife bu makama tayin edildiğinde üzerine düşen bütün görevleri yerine getirecektir. Bunu biat takip eder. Biata halk veya temsilcileri katılır ve yeni imama /halifeye sadık kalacaklarına söz verirler. Mâverdî halifenin görevlerine ayrıntılı olarak yer verdikten sonra der ki: “Halife itikadı himaye etmeli, insanlar arasında adaletle hükmetmelidir. Böylece kuvvetli olan diğerleri üzerinde haksızlık yapmaya kalkışmasın. Devletin hürriyetini (bağımsızlığını) müdafaa etmeli, kanuna karşı gelenleri cezalandırmalı, memleket içinde kendisini temsil edecek olanları namuslu ve kendisine güvenilir kimselerden seçmeli, halife ne kendisini israf ve sefahat dolu bir hayata kaptırmalı ne de memleketin idaresini başkalarına devretmeye mecbur olacak derecede kendisini ibadete vermelidir.” İmamın vazife ve yetkilerini zikrederken imamet için ideal vasıflar olarak düşündüklerini bazı şiiirlerden iktibaslar yaparak izah eder.⁷⁷

Devlet işlerinin daha rahat yürütülmesi için halife kendisine çeşitli yardımcıları tayin eder. Bugünkü tabirle hükümet kabinesini oluşturur. İşte bundan sonra gelecek diğer bölümlerde bu hükümet kabinesinde görev alacaklar ve bunların yetki ve görevleri ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

2. Bölüm: Vezirlik ve Vezir Tayini

Başlangıçta vezir tayininin sebebini açıklayan Mâverdî, vezirliği iki kısma ayırır. 1- Vezâret-i tefviz, tam yetkili vezirlik. 2- Vezâret-i tenfiz. Yürütme görevlerinden sorumlu vezirlik.

Bilveکہâle (tam yetkili) vezir, halifenin tam itimadını kazanmış ve devlet idaresinin bütün işleri kendisine havale edilmiş olan vezirdir. Böyle bir vezirliğin caiz olduğuna dair –bizden öncekilerin şeriatı de delil gösterilerek- Hz. Musa'nın kendisini takviye için⁷⁸ kardeşi Harun'u (a.s) vezir edinmesini delil olarak gösterir. Böyle bir vezirlik peygamber olan birisi için caiz olunca halife için evleviyetle caiz olur der.⁷⁹

Tam yetkili vezirde nesep şartının dışında halifede aranan şartlar aranır. Halife ile tam yetkili vezir arasındaki farkı ise müellif şöyle açıklar: “Vekil sıfatındaki vezir kendisine halef olarak kimseyi tayin edemez. Halife onun tarafından tayin edilen memurları azledebilir. Mâverdî “vezir bir emir verir ve halife ona muhalefet ederse emrin esasına bakarız; eğer emir yürürlükte olan kanunlara dayalı

⁷⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 12, 15, 16.

⁷⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s.18-19.

⁷⁸ Bk. Tâhâ 20/29-30.

⁷⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 29-30.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

olarak verilmişse onu bozmaya halifenin yetkisi yoktur”⁸⁰ der. Bu ifadelerden Mâverdî'nin bizim anladığımız manada meşru bir hükümet şeklinden habersiz olmadığı neticesini çıkarabiliriz.⁸¹

İkinci vezir *infaz veziridir* ki görevi imamın (halifenin) kararlarını uygulamaktır. Mâverdî'ye göre bu makama gelmek isteyen kimselerde şu yedi özelliğin bulunması gerekir: 1- Adalet, itimada layık bir kimse olmalıdır. 2- Doğru sözlülük. İcraatı hakkındaki sözlerinde güvenilir olmak. 3-Hırs ve tamah sahibi olmamak. İdari işlerde rüşvet ve benzeri yollara tenezzül etmeyen birisi olmalıdır. 4-Halk ile iyi ilişkiler içinde olmak. Aksi halde adalet yerine getirilemez. 5-Kuvvetli hafızaya sahip olmak. 6-Eşyanın hakikatini kavramada zeki ve anlayış sahibi olmak. 7-Heva ehli olmamak. Aksi takdirde sefahatin kurbanı olur. Çünkü aşk ve sefahat hayatı aklın melekelerini körleştirir. Ve nihayet diplomatik tecrübe gereklidir. Mâverdî bu göreve getirilecek şahsın müslüman olmasını zorunlu bir şart görmez. Bir gayri müslim de infaz veziri tayin edilebilir.⁸²

3. Bölüm: Valilik (el-imâre ale'l-bilâd)

Halife bir eyalete, bir şehre vali tayin ederse tayin edilen vali, tayin şekline göre ya genel validir veya özel validir. Dolayısıyla valilik genel ve özel olmak üzere iki kısımda incelenir.

a. Genel valilik: Bu tür valilerin tayini de iki şekilde olur: 1-Halifenin kendi inisiyatifini kullanarak tayin etmesi ki bu şekilde atanan vali ordunun sevk ve idaresi, mahkemelere hakim tayini, zekât ve haraç gibi vergileri toplayıp bunları gerekli yerlere harcama, dini emirlerin uygulanması, bu konuda ortaya çıkan ihlallerin tespit edilerek faillerinin cezalandırılması, namazlara imamet veya yerine birini tayin, bulunduğu bölge düşmana sınır ve savaşıması gerekiyorsa düşmanla savaşıma ve elde edilen ganimetin beşte birinin hazine namına alma gibi görev ve yetkilere sahiptir. Böyle bir valiliğe tayin edilen şahısta, tam yetkili vezirde arana şartlar aranır. Mâverdî bu bölümde genel valinin görevine son verilmesinde takip edilecek prosedürü de genişçe açıklamıştır. Burada dikkat çeken valiyi atayan halifenin ölümü ile valinin görevi sona ermez.⁸³ Bu da devlette devamlılığın asıl olduğu anlayışının bir yansımasıdır.

2- İsti'lâ ile vali olma. Bir mecburiyet sonucu meydana gelen valiliktir. Asker zoruyla ele geçirilen bir eyaletin sevk ve idaresine halife tarafından, asker zoru ile ele geçiren şahsın vali olarak görevlendirilmesidir. Müstebid yapısı itibariyle valiliğe örfen uygun değilse de böyle bir yerde dini emirlerin askıda kalmaması için normal karşılanmış ve müstevlinin vali tayininin geçerli olacağıyla ilgili yedi ayrı gerekçe sıralanmıştır.⁸⁴

b. Özel Valilik (Emirlik): Orduyu bir toplumu sevk ve idareye, topluluğun haklarının korunmasına, yasaklara halkın uymasını sağlamak üzere tayin edilen valilerdir. Özel valide aranan şartlar, yürütmeden sorumlu vezirde aranan şartların aynısı olup buna Müslüman ve hür olmak

⁸⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 29.

⁸¹ Şîrvânî, Harun Han, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare* (trc. K.Kuşcu), s. 133.

⁸² Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 30-31.

⁸³ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 39-41.

⁸⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 39 vd.

şeklinde iki madde daha ilave edilmiştir. Bu iki şart aynı zamanda dini işleri yürütme görevinden dolaydır.⁸⁵

4. Bölüm: Cihad Emirliği (Ordu Komutanlarını Tayin)

Savaşlarda komutan tayini müşriklerle savaşa mahsustur. Bu da iki kısımdır: 1- Savaşı idare etmek üzere tayin edilen komutan, 2- Ganimetlerin taksimi, sulh anlaşması yapma, diğer harp işlerinin sorumluluğunu üzerine alan genel komutanlık.

Müellif tarafından her iki komutanın görev ve yetkileri ayrıntılı olarak sayılıp izah edilmiştir. Savaş öncesi düşman cephesinin İslâm'a davet edilmesi gerektiği konusunda, “*İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel davet et...*”⁸⁶ âyetini çeşitli tefsirleriyle zikrettikten sonra savaş anında İslâm ordusunun binitinin rengine kadar ayrıntıları ile konuyu incelemiştir.⁸⁷ Mâverdî'nin bu konuda verdiği hükümlerin bir kısmı zamanının şartlarına göredir.

Savaşlarda Hz. Peygamber'in yasakladığı gibi kadın, çocuk, yaşlı kimseler yani siviller öldürülmez. Ancak bunlar veya Müslümanlardan esir olarak alınanlar Müslümanlara karşı siper olarak kullanılıyorsa, toplu bir helakten kurtuluş bunları öldürmekle mümkünse öldürülebilirler.⁸⁸

Mâverdî bu bölümün devamında orduyu idare eden komutanın görevlerini on maddede sıraladıktan sonra savaş sonrası görevlerini de dört maddede sıralar. Önemi açısından bu maddeleri özetleyecek olursak:

1- Düşmanın Müslüman olmayı kabul etmesi halinde “*يُصِيرُ لَهُمُ بِالْإِسْلَامِ مَا لَنَا وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَيْنَا*”: Bizim lehimize olanlar onların da lehinedir, bizim aleyhimize olanlar onların da aleyhinedir.” Yani Müslümanlar hangi hak ve sorumluluklara sahipse onlar da onlara sahip olurlar. Ebu Hanife'nin “gayrimenkul arazi ve evleri ganimet olarak alınır, menkulleri alınmaz” görüşünü zikrettikten sonra Mâverdî bu görüşün sünnete aykırı olduğunu ifade etmektedir.

2- Savaş neticesinde elde edilen esirler hakkındaki muamele konusunda komutan; öldürme, köle edinme, fidye alma veya başka esirlerle mübadele, emin olarak salıverme, affetmeden her hangi bir yolu tercih etmede muhayyerdir.

3- Sulh ve emniyeti sağlama.

4- Düşman, eman ve sulh isterse o anda zafer ihtimali de yoksa belli bir süre için düşmanla mütâreke imzalanabilir. Ancak bu mütarekenin süresi on yıldan fazla olmamalıdır. Çünkü Hz. Peygamber Hudeybiye'de on yıl savaşmayacağı hususunda anlaşma yapmıştı. Şayet düşman tarafı anlaşmayı bozarsa o zaman savaşabilir.

Bu bölüm savaşta düşmanın sularını ve ağaçlarını kesme gibi düşmanı zayıf düşürücü bir takım zamanının şartlarına göre savaş taktikleri ve bunların İslâm'daki yeri anlatılarak sona erer.⁸⁹

⁸⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 37-39.

⁸⁶ Nahl 16/125.

⁸⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 43 vd.

⁸⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 51.

5. Bölüm: İç Meseleler (Dahili Huzuru Temin, İç İsyanlara Karşı Komutan Tayini)

Bu bölümde müellif, müşriklerle yapılan savaşın haricindeki savaşları üç gruba ayırmıştır. a- İrtidat edenlerle savaş, b- Asilerle savaş, c- Yol kesenlerle savaş.

a- İrtidat edenlerle (dinden çıkanlarla) savaş: Bu da iki kısma ayrılır: 1- Müslüman iken İslâm ülkesinde bu dinden Hıristiyanlık gibi kitâbî olan veya olmayan dine dönenlerdir ki bu kişilerin zihinlerindeki şüpheleri giderecek yeterli açıklamalardan sonra üç günlük düşünme ve tövbe süresi tanınır. Buna rağmen tekrar İslâm'a dönmezlerse öldürülürler. İşte bu durumdaki kimselerin mallarının, evli ise nikâhlarının, şayet İslâm'ı tekrar kabul ederlerse irtidat öncesi yaptığı ibadetlerin durumu tartışılmıştır.

2- İrtidat edip dâru'l-harbe kaçanlar. Ayrıca burada dâru'r-ridde dediğimiz dinden çıkanların ülkesinin dâru'l-harpten ve İslâm ülkesinden ayrılan yönleri hukuki neticeleri ile birlikte anlatılmıştır.

b- Asilerle savaş: Devlete haksız yere başkaldıranlarla savaş için halife komutan tayin eder. Ancak bunlarla yapılan savaşın durumu müşrik ve dinden dönenlerle yapılan savaştan farklıdır. Bunlarla yapılan savaşta asıl hedef onları korkutarak, içine düşmüş oldukları fitne yolundan döndürmektir. Bunlarla kıyasıya savaşılır, ancak kaçarlarsa peşlerinden takip edilmezler, yaralıları savaş meydanında bırakılmaz, malları ganimet, yakalandıklarında esir edilmezler hatta tekrar savaşa kalkışmayacaklarından emin olunursa serbest bırakılırlar. Hz. Ali, Cemel vak'asında "Kaçanları takip etmeyin, yaralıları öldürmeyin" emrini vermiştir. Böyle bir savaşta öldürülen asinin cenaze namazının kılınıp kılınmayacağı ihtilaflıdır.⁹⁰

Kısaca Mâverdî'ye göre İslâm hukukunda asilerin cezası idam değildir. Onlar sadece savaş meydanında ve savaş esnasında öldürülebilirler. Genellikle bu doğru olmakla beraber bu görüş tam olarak dikkate alınmaz. Çünkü Serahsî (483/1090), asiler fikirlerinde ısrar eder, kendilerinde pişmanlık alameti görünmezse; isyanın tamamen bastırılması gibi bir durumda asi esirlerin öldürülebileceği görüşündedir.⁹¹

c- Yol Kesenlerle (Hirâbe Suçu İşleyenlerle) Savaş: Fesatçılardan bir grup toplanıp silah zoruyla bir şehri alır, yol keser, mallarını yağmalar, insanları öldürürlerse bunlara muharib denir ki bunların durumlarını Yüce Allah şöyle anlatmaktadır: *Allah ve Peygambere karşı harp eden ve yer yüzünde fesad çıkaranların cezası öldürülmek, asılmak, çaprazvari el ve ayakları kesilmek yahut da (buldukları yerden) sürülmektir.*⁹²

Müctehidler bu âyetten şu hükümleri çıkarmışlardır:

1- Said b. Müseyyib, Atâ, Mücâhid ve İbrahim en-Nehaî'ye göre halifenin bunlarla savaşmak üzere tayin ettiği komutan onlara karşı şu hususlardan birini yapmakta serbesttir: a-Ya asmadan

⁸⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 61-67.

⁹⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 69-77.

⁹¹ Hamidullah, Muhammed, *İslâmda Devlet İdaresi* (Trc. K.Kuşcu), Ankara, ts., s. 281-282.

⁹² Mâide, 5/ 33.

öldürür, b- Ya öldürür ve asar, c- Ya sağ eli ve sol ayağını çaprazlama keser d- Yahut buldukları yerden sürgün eder.

2- Malik b. Enes ve Medineli Hukukçulardan bir gruba göre, fesat çıkarıcı ve yol kesenlerin fikir adamları (elebaşları) öldürülür, affedilmezler. Bu fikirleri icra edenler ise el ve ayakları çapraz olarak kesilir. Böyle bir durumları yoksa sürgün edilirler.

3- İbn Abbas ve Katâde gibi fakihlerle birlikte Şâfiî mezhebine göre işledikleri suçta göre ceza verilir. Eğer suç, adam öldürme ve mal gasp etme ise öldürülür ve teşhir için asılırlar. Adam öldürmüş fakat mal gasp etmemişlerse sadece öldürülürler. Mal alıp, adam öldürmemişlerse sağ el ve sol ayakları çaprazlama olarak kesilir. Adam öldürmemiş, mal almamış sadece yol emniyetini ihlal etmişlerse sadece sürgün edilirler.

4- Ebu Hanife'ye göre, sadece yol keserek emniyeti ihlal etmişler, mal alıp adam öldürmemişlerse; sürgün edilirler. Soygun yapmışlarsa, sağ eli ve sol ayağı çaprazlama kesilir. Mal almayı sadece adam öldürmüşlerse, öldürülürler. Hem adam öldürüp hem mal almışlarsa devlet başkanı şu cezalardan birini vermede muhayyerdir; dilerse el ve ayağını çaprazlama kestirir sonra öldürtür veya astırır. Dilerse el ve ayağını kestirmeden sadece öldürtür veya astırır.⁹³

6. Bölüm: Kadılık

Mâverdî'ye göre yargı işlerine kendilerinde aşağıdaki yedi şartı bulandıran kimseler tayin edilebilir:

1- Erkek olmak. Bâliğ olgun erkek olmak. Baliğ olmayan kimsenin kendi hakkında yaptığı işler hukuken muteber olmadığından başkaları hakkında yapacağı işler evleviyetle muteber olmaz. Kadınlar ise her ne kadar sözleri hukuken hüküm ifade etse de idari işlerde erkeklerden derece bakımından aşağı durumdadırlar.

Ebu Hanife'ye göre yalnız kadınların şahitlikleri geçerli olduğu hususlarda kadın hakim olabilir. İbn Cerir et-Taberi ise kadınların her konuda hakim olabilecekleri kanaatindedir. İbn Cerir'in görüşüne “*Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler...*”⁹⁴ âyetini delil göstererek itiraz eder ve der ki, bu âyet erkeklerin kadınlardan akıl ve fikir bakımından üstün olduğunu gösterir.

2- Zekâ. İyiyi kötüden ayırt eden, unutkan ve gafil olmayan karışık meseleleri çözebilecek bir zekaya sahip olmalıdır.

3- Hürriyet. Kölelik hakim olmaya engeldir. Köleler azat edildikten sonra hakim olabilirler. Her iki durumda da fetva verebilir.

4- Müslümanlık. Ebu Hanife'ye göre kafir kendi dininden olanlara hakim tayin edebilir.

5- Adalet.

⁹³ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 77-78.

⁹⁴ Nisâ 4/34.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

6- Vücut sıhhati. Göz ve kulağı sağlam olmak. İmam Mâlik âmâ olan şahit olabileceği gibi hakim de olabilir der. Diğer azaların sağlam olup olmaması önemli değildir.

7- Hukuk bilgisi. İslâm hukukunun usul ve furûuna vukufiyeti tam olmalıdır.

Kıyası reddedenlerin hakimliği konusunda ihtilaf vardır.⁹⁵

Şâfiî mezhebi müntesibi olan bir kimse Hanefî mezhebindeki bir şahsı hakem tayin edebilir. Hakim kendi görüşü ile hükmeder; gerekirse Hanefî mezhebinin görüşünü alır ve onunla hükmeder. Sadece Şâfiî mezhebine göre hüküm vereceksin gibi bir şartla hakim tayini fasittir. Iraklı hukukçular böyle bir durumda tayini muteber şartı geçersiz kabul ederler.⁹⁶

Mâverdî'nin yaşadığı asırda kanunlaştırma olmadığı için hakimler istediği mezhebin görüşüne göre hüküm verebilir denmiştir. Oysa devlet her hangi bir mezhebin veya mezheplerin görüşlerini kanunlaştırırsa hakim bu kanunlaştırılan içtihadı göre hüküm vermek zorundadır.

Mâverdî daha sonra hakimlerin tayin işlemleri ve yetki bakımından genel ve özel hakimliği anlatır. Bir bölgeye birden fazla hakim tayin edilip görev taksimi yapılabilir. Görevi belli günlerle sınırlı olabilir.

İçtihat ehli olmayan bir kimsenin bir olay veya devamlı hakimlik görevi için istekte bulunması doğru olmaz. Ancak bu genel prensibin istisnai durumları vardır.

Hakim tayin edilen bir kimsenin hasımdan veya hakimi ilgilendiren bir kimseden hediye alması doğru olmaz. Çünkü Hz. Peygamber “هدايا الأمراء غلول: Ümerâya/yöneticilere hediye vermek ihanettir” buyurmaktadır.

Hakim istirahat saatleri dışında davayı geciktiremez. Ana, baba ve evladı hakkında hüküm veremez. Onların taraf olduğu davaya bakamaz. Çünkü tenkide maruz kalır. Kısaca hakim töhmete vesile olacak davalarda hüküm veremez.⁹⁷

7. Bölüm: Mezâlim mahkemeleri (Fevkalade Yetkili Mahkemeler)

Diğer mahkemelerde görev yapan hâkimlere göre yetkileri daha fazla olan bu hakimler, ihtilaf çıkaranları anlaşılmaya, hakları inkar edenleri heybetle inkardan vazgeçirmeye, geçimsizlere korku vererek itaatlerini sağlamaya yetkili hakimlerdir. Böyle bir hakimde aranan şartlar şunlardır: Kudretli, emirlerinde etkili, nüfuz sahibi, heybetli, namusu bakımından dürüst, iffetli, tamahkâr olmayan müttekî bir kimse olmalıdır.⁹⁸

Dikkat çeken bir husus fevkalade yetkili bir hakimin davalara bakmak için vezirlerden ve özel valilerden izin almasının gerekmemesidir. Her hangi bir hakim verdiği hükmü icraya güç yetiremezse davayı bir üst mahkeme olan ve kendilerinde yaptırım gücü bulunan mezâlim mahkemesine havale eder. Bunun asr-ı saadette de örneği vardır. Hz. Peygamber, Ensardan iki kişi ile Zübeyr b. Avvam

⁹⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 83-86.

⁹⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 86 vd.

⁹⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 89.

⁹⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 96.

arasında tarla sulama konusunda anlaşmazlık ortaya çıkmış, durum Hz. Peygamber'e intikal edince o anlaşmazlığı yaptırım gücünü kullanarak şöyle çözmüştür:

- "Ey Zübeyr, önce sen sula sonra Ensar." Bu söz üzerine Ensardan olan şahıs,
- "Şüphesiz o halanın oğludur, Ya Resûlallah" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber sinirlendi ve Zübeyr'e,
- Ey Zübeyr, suyu onun karnı üzerinden de olsa iki topuklarına gelinceye kadar akıt" buyurdu.⁹⁹

Bu olayda Hz. Peygamber, icra yetkisini kullanarak itiraza mahal bırakmamak için böyle hüküm vermiştir.¹⁰⁰

İlk defa fevkalade yargı işleri için bir gününü ayıran Abdülmelik b. Mervan'dır. Bu işi yaparken güçlkle karşılaşır ve geçerli bir karara gerek duyarsa davayı, hakimi Ebu İdris el-Evdî'ye havale ederdi. Ömer b. Abdülaziz halife olunca bu görevi bizzat kendisi üstlendi daha sonra bu iş diğer yetkili hâkimlere devredildi.¹⁰¹

Günümüz hukuk anlayışına göre mezâlîm mahkemeleri, temyiz (danıştay ve yargıtay) ağır ceza mahkemesi, adliye vekâleti karşılığında kullanılabilir. Tam karşılığı olmasa da bazı yönlerden benzerlik vardır. Bu müessesenin dini, mali görevlerinin de olması bu kurumun sadece yargı kurumu olmadığı fikrini ortaya çıkarıyor.¹⁰²

Mâverdî, "fâzıl ve iyi insanların yemini" manasına gelen Hilfu'l-Fudûl cemiyetini örnek göstererek onun cahiliyye devrinde bir çeşit mezâlîm mahkemesi olduğu kanaatinde.¹⁰³ O, bu bilgileri vererek bu kurumun işleyişi yanında tarihçesi hakkındaki düşüncelerini de ortaya koymaktadır.

Bu mahkemeler polis, bekçi, bilirkişi gibi görevliler bulundurarak yaptırım gücünü artırır. İdarecilerin, vergi memurlarının icraatlarının denetimi, diğer mahkemelerin infaz edemediği hükümleri infaz etmek gibi yetkilerle donatılmışlardır. Bu bölümün devamında bu mahkemelerin yargılama usulüne dair bilgiler verilmektedir.

8. Bölüm: Nakîblik (Nüfus İşleri)

Mâverdî yaşadığı asrın şartlarına göre bir nüfus idaresinden bahsetmektedir. Başlangıçta nüfus idaresini, şerefli olanların soyu ile onlara denk olmayanların soylarını tespit ve koruma, nesebi sağlam olanların idari işlere getirilmesi amacıyla ortaya çıkarılan bir müessese olarak tarif etmektedir.¹⁰⁴

⁹⁹ Müslim, Fedâil 126.

¹⁰⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 97.

¹⁰¹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 98.

¹⁰² Kazıcı, Y. Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, ts., s. 135-136.

¹⁰³ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 99-100.

¹⁰⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 99-100.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

Nüfus memurlarının kimler tarafından tayin edileceği anlatıldıktan sonra bu memurların Ebû Talib ve Abbasî soyunu sayarak içlerinden faziletli, keskin görüşlü (üstün zekâlı) olanların tespit edilmesi gibi ilginç bir görevini zikreder.

Özel nüfus idareciliğine göre görev ve yetkileri daha geniş olan genel nüfus idareciliği, kabileler arasındaki ihtilafları çözmek, yetimlerin mallarını korumak, suçluların cezalarını infaz, velisi olmayan veya ihtilaflı kızları evlendirmek, tasarruflarına sınır getirilmesi gerekenleri hacr altına almak gibi genelde hakim ve savcılarının yetki alanına giren görevleri de icra etmektedir.

9. Bölüm: Namazlara İmam Tayini

Mâverdî imamlığı beş vakit namaza, Cuma ve mendup namazlara imamlık olmak üzere üç kısma ayırmaktadır.

a) Beş vakit namaz için imam tayininde mescidin durumu göz önünde bulundurulur. Cemaati çok olup halifenin de namaz kıldığı salatın camilerine imamı bizzat halife tayin eder, başka bir yetkilinin imam tayini caiz değildir. Her durumda böyle bir mescide imam olmada öncelik halifenin tayin ettiği imamındır.

Salâtın camilerinde bir vakitte cemaatle birden fazla namaz kılınmaz. Yine bir mescitte cemaatle namaz kılarken yetişemeyenler ayrıca cemaat olup namaz kılamazlar,¹⁰⁵ münferiden kılarlar.

Namazlarda imam, namazla ilgili hükümlerde kendi rey ve içtihadına göre hareket eder. Örneğin Şâfiî mezhebine mensup ise besmeleyi, sabah namazlarında kunut duasını açıktan okur. İmam tayin eden halife veya cemaat onu, bu hareketinden men edemez.¹⁰⁶

b) Cuma namazı imamlığı. Cuma namazına imam tayini konusunda İslâm hukukçuları ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanife ve Iraklı diğer fukahâyâ göre Cuma namazına imamlık devlet başkanının yerine getirmesi gereken görevlerdendir. Cuma namazı ancak devlet başkanı veya onun görevlendireceği birinin hazır bulunması ile sahih olur. Şâfiî ve diğer Hicazlı hukukçulara göre ise Cuma namazına imam tayini menduptur. Devlet başkanının Cuma namazında hazır olması şart değildir. Namaz kılanlar Cuma şartlarına göre edâ ederlerse namazları sahih olur.¹⁰⁷

Mezheplere göre Cuma namazının sahih olması için cemaat miktarı üzerindeki görüşler zikredildikten sonra müellif şu meseleye yer vermektedir. Bir şehirde şehir cemaati men edildikleri halde iki ayrı yerde Cuma namazı kılmışlarsa bunların namazının durumu ne olacaktır? Birinci görüş, Cuma namazını ilk kılanların namazı tamam olup ikinci kılanların Cuma namazı olmadığı için öğle namazını edâ etmeleri gerekir. İkinci görüş ise, devlet başkanının hazır bulunduğu mescitte kılanın Cuma namazı muteberdir, diğer camilerde kılanların Cuma namazı olmamıştır. Öğle namazını edâ

¹⁰⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 127-128.

¹⁰⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 129.

¹⁰⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 130 vd.

etmeleri gerekir. Devlet başkanının bulunduğu mescidin namazından önce veya sonra kılınmış olması hükmü değiştirmez.¹⁰⁸

Bu bölümün devamında ay ve güneş tutulması, iki bayram ve yağmur duası namazlarındaki imamlık konusu mezhepler arası mukayeseli olarak ele alınmaktadır.

10. Bölüm: Hac Emirliği

Hac, şartlarını taşıyan her müslümana farz olan bir ibadettir. Hac İslâm dininin üzerine bina edildiği beş esastan biridir¹⁰⁹

Hac belli zamanlarda Mekke ve Medine'deki Ka'be'yi hac ve ziyaret etmeyi oraya gidebilenlere farz kılınmıştır.¹¹⁰ Bu emir doğrultusunda on beş asırdır dünyanın her yerinden Müslümanlar bu ibadeti yerine getirebilmek için bu kutsal mekana akın etmektedirler.

Bilindiği gibi haccın farzları, vacipleri ve sünnetleri vardır. Hac esnasında uyulması gereken yasaklar ve bunların ihlali durumunda cezaları vardır. Hacı adaylarının hac ibadetini eksiksiz yapabilmeleri için hac için gerekli olan şartları öğrenmesi gerekir.

Şu halde on binlerce, milyonlarca müminin katıldığı uzun hac yolculuğunu düzenli bir şekilde yürütmek, hacıları huzur ve güven içinde mukaddes beldelere götürüp getirmek, oradaki görevlerini Allah'ın emrettiği, Hz. Peygamber'in öğrettiği şekilde yapabilmeleri için onları hac menâsiki ile ilgili bilgilerle donatmak önemli bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır.

İslâm en büyük toplum birimlerinden en küçük toplum birimlerine kadar disiplin, düzen ve intizam isteyen bir din olup başıboşluğu, disiplinsizliği, sosyal kargaşayı ve her türlü birliği zedeleyici faaliyetleri “fitne” olarak değerlendirmektedir. İslâm dini Hz. Peygamber'in “Üç kişi yolculuğa çıkarsa, mutlaka içlerinden birini emir/yönetici seçsinler”¹¹¹ emri ile üç kişilik en küçük ve geçici bir toplulukta bile mutlaka sorumlu bir kişinin belirlenmesini emretmiştir. Üç kişilik küçük bir toplulukta dahi başsızlığı hoş karşılamayan Hz. Peygamber'in yüzbinleri, milyonları bulan hac yolcularının mukaddes beldelere geliş ve gidişlerinde, hac menasikini eda edişlerinde otorite boşluğuna ve bundan doğan kargaşa ve dağınıklıklara tahammül edememesi ve bunları önleyici tedbirleri hemen alması kadar tabii bir şey olamaz. Nitekim Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi yılı olan hicretin 8. yılında Mekke'ye âmil olarak tayin ettiği Attab b. Esid'i, 9. Hicri yılda Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak tayin etmiş, 10. Yılda da bizzat bu görevi kendisi üstlenerek ashabına “خذوا عني مناسككم: *Hacla ilgili ibadetlerinizi enden öğreniniz*”¹¹² emri ile haccın uygulamasını yaptırmıştır.¹¹³

¹⁰⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 131.

¹⁰⁹ Bk. Buhârî, “İman” 1; Müslim, “İman” 19, 23; Tirmizî, “İman” 3; Neseî, “İman” 13.

¹¹⁰ Âl-i İmrân, 3/97.

¹¹¹ Ebû Dâvûd, “Cihad” 80.

¹¹² İbn Hanbel, Müsned, 3/318, 366.

¹¹³ Geniş bilgi için bk. Erkal, Mehmet, “Hac Emirliği ve Bununla İlgili Fikhî Meseleler”, *Sakarya ÜİFD*, 2001, sy. 4, s. 141-160.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

Hulefâ-i Râşidîn döneminde hac emirliğine baktığımızda hicretin 11. Yılında Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i hac emiri tayin etmiş, hicretin 12. yılında ise bu görevi bizzat kendisi yürütmüştür.

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde h. 13. Yılda Abdurrahman b. Avf hac emirliği yapmış, h. 14. Yılından Hz. Ömer'in şehit edilmesine kadar bizzat kendisi hac emirliği görevini yerine getirmiştir.

Hz. Osman döneminde h. 24. Yılda hac emirliğini yine Abdurrahman b. Avf yapmış, h.25. yıldan h. 34. yıla kadar olan dönemde bizzat Hz. Osman bu görevi üstlenmiştir. H. 35. Yılda Abdullah b. Abbas, Hz. Osman'ın emri ile hac emirliği yapmıştır.

Hz. Ali'nin hilafeti döneminde ise h.35 ve 36. Yılında Abdullah b. Abbas bu görevi yürütmüş. Ancak h. 37. Yılda Muâviye b. Ebî Süfyan da Yezid b. Şecere'yi aynı maksatla Mekke'ye göndermiştir. Bu iki emir Mekke'de karşılaşmış aralarında hac emirliği konusunda görüş ayrılığı belirlemiştir. Fakat her ikisi Şeybe b. Osman'ın o sene hac emirliği yapması üzerinde anlaşmaya varmışlardır. H.38. yılda hac emirliği Hz. Ali'nin Mekke âmili Kusem Abbas, h. 39. yılında da Şeybe b. Osman yapmıştır.¹¹⁴

H. 68. Yılda dört halife adayı hac emiri olarak bayrak açmışlardır. Bunlar Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye, Hanefiyye b. Abdullah, Necde b. Amir ve Mervan b. Hakem. Ancak bu hac emirleri arasında hiçbir çatışma ve savaş olmamıştır.

Emeviler ve Abbasiler döneminde de bu uygulama devam ettirilmiştir. Emevi ve Abbasilerin mutlak hakim oldukları dönemlerde hac emirlerinin hareket merkezi Şam ve Bağdat idi. Moğol istilasından sonra hilafet merkezi Kahire'ye taşındığı için hareket merkezi burası olmuştur.

İslâm dünyasının eski hilafet merkezleri Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra Mısır Memlûklüleri ve Osmanlı padişahları ayrı ayrı hac emiri tayin etmişlerdir. Osmanlı padişahları genelde her yıl hac için Şam ve Halep, bazen de Trablus, Şam ve Yemen valilerini hac emiri olarak tayin ederlerdi. Bunlar kendi bölgelerinde toplanan hacı adaylarını Mekke'ye götürürlerdi. Osmanlı halifesini temsil etmek üzere İstanbul'dan bu şehirde toplanmış hacı adaylarını da götürmek üzere bir sürre emiri tayin edilirdi.¹¹⁵

Kısaca hac emirliğinin tarihçesini verdikten sonra eserini tanıtmaya çalıştığımız Mâverdî'nin hac emirliği konusundaki zikrettiği görüşleri Hanbelî hukukçu Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın aynı adı taşıyan eseri ile karşılaştırarak anlatmaya çalışacağız.

Hac ibadetini ifa edebilmek için önce Mekke-i Mükerrerme'ye gitmek, sonra da hac ibadetini ifa etmek gerekmektedir. Öyleyse bu durumda hac emirliği iki kısımda ele alınmalıdır.

A. Mukaddes beldelere gidiş ve dönüş yolculuğu esnasındaki emirlik.

B. Hac ibadetini yerine getirme esnasındaki emirlik.

¹¹⁴ Erkal, "Hac Emirliği ve Bununla İlgili Fıkhî Meseleler", s. 5.

¹¹⁵ Erkal, "Hac Emirliği ve Bununla İlgili Fıkhî Meseleler", s. 13-14.

Hac yolculuğunu idare etmek, hacı kabilelerini bir düzen ve disiplin içerisinde sevk ve idare etmek siyaset ve liderlik işidir. Bu itibarla fakihler hac yolculuğunu yönetecek şahısta aranan şartları şöyle sıralamışlardır:

- a) Vekar, ciddiyet ve heybet sahibi olmak.
- b) İleri görüşlü, ani karar gerektiren hususlarda bunu yapabilecek yeteneğe sahip olmak.
- c) Sözüne güvenilir ve cesur olmalıdır.¹¹⁶

Mâverdî ve el-Ferrâ hac emirinin yapması gereken görevleri on maddede ele alırlar ki bu görevleri beş maddede toplamak mümkündür:

1- Hac kabilelerinin dağılmaması ve başlarına bir felaket gelmemesi için topluca seyahat etmeleri ve konaklama yerlerinde toplu halde bulunmalarını sağlamak, her kabileye bir kılavuz tayin edip onlarla koordineli bir şekilde hac yolculuğunu yönetmek. Böylece her hac kafilesinde bir rehber görevlendirilirse hacılar yolculuk esnasında kimi takip edeceklerini bilirler, konaklayacak yerleri o kılavuz kararlaştırır. Hacılar arasında bu konuda bir tartışma çıkmaz. Ayrıca hac emiri de yolculuk esnasında hacılarla görüşür, kabileyi bineği güçsüz olanın sürati ile yürütür. Böylece kabileden kimse geride kalmamış olur.

2- Kabileler için en emniyetli yolu seçip, yolcu ve binitlerin su ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak.

3-Seyahat esnasında ve konaklama yerlerinde fesatçıların hacılar arasında fitne çıkarmamaları, hırsızların, yankesicilerin hacıların mallarına göz dikmemeleri sağlayacak tedbirler almak, hacıları hac yolundan alıkoyacak kimselere engel olmak, onlarla yapabilirse güç kullanarak hacılar muvafakat ederse mal harcayarak bu yolculuğu gerçekleştirmek. Ancak hac emirinin bütün bu hususlarda hiçbir hacıyı zorlama yetkisi yoktur.

4- Anlaşmazlığa, ihtilafa düşen hacı adaylarının arasını bulmak, istenmeyen şeyleri yapanları ikaz, suç işleyenleri cezalandırmak.

5- Hac yolculuğu için uygun ve geniş vakit seçmek, dar vakitte hacı adaylarını yola çıkarıp onları yormamak. Hac emiri öyle bir vakit seçmeli ki, mîkata varıldığında hacı adayları ihrama girip, sünnetleri rahatça yerine getirebilmeli, Mekke'ye girip oradan da Arafat'a rahatça çıkabilmelidir. Eğer vakit dar ise Mekke'ye girmeden doğruca vakfe için kabilelerini Arafat'a sevk etmelidir. Arafat'ta vakfeye yetişemezse kabileye haccın farzını yaptırmamış olur.¹¹⁷

Vakfeye yetişemeyen, ancak diğer menâsiki yerine getiren hacı adayları hacca yetişememiş sayılır. Cezası olan kurbanı keser, imkan bulursa bir sonraki sene, özürlü bulunmuşsa ileriki senelerde hacca gider. Böyle bir kimsenin haccının durumu hakkında Ebû Hanife o seneki haccı umreye dönüşür derken Ebû Yusuf da, vakfeye yetişememekle birlikte ihrama girmesi umre kabul edilir der.

¹¹⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 137; el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 108.

¹¹⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 137-138; el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 108-110.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

Hac kafilesi Mekke'ye ulaşınca kafileye katılacak kimse kalmamışsa, hac yolculuğunu idare eden kafile başkanının görevi bitmiştir. Kafileden olup Mekke'ye ulaşamamış yolcular varsa onlar hakkındaki yetki ve sorumluluğu devam eder.

Hacı adayları haccın bütün icaplarını yerine getirince, hac emiri onları Mekke'den hemen ayrılmaya zorlayamaz. Şahsî işlerini görebilmeleri için birkaç gün süre verir. Bu süre sonunda hac kafilesini Medine'ye Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret için yola çıkarır.¹¹⁸

Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret haccın farzlarından değildir. Ancak ona hürmet, itaat ve sevginin bir tezahürüdür, hacıların güzel adetlerindedir.

Hacı kafilesi Medine'de durum ve şartlara göre bir müddet kalıp, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edip, Mescidü'n-Nebevî'de namaz kıldıktan sonra dönüş yolculuğu başlar. Hac emirinin dönüş yolculuğundaki görev ve sorumlulukları, başlangıçta geliş yolculuğundaki gibi aynen devam eder ve hacı adaylarının ilk toplandığı yere varınca sona eder.¹¹⁹

B. Hac İbadetini Yerine Getirme Esnasındaki Emirlik.

Hac şekli bir ibadet olduğu için bu işi ifa edecek emirin durumu, namaz için tayin edilen imamın durumu gibidir. Namazda imam olacak şahısta aranan şartlar, hac ibadetini yaptıracak emir için de aynen aranır. Zira bu emir hacılara namaz da kıldırarak, fazla olarak haccı bütün farz, vacip ve menduplarıyla yerine getirecektir. Bunun için haccın hükümlerini iyi bilmelidir. Bu idarecinin idarecilik süresi 7 gündür. Başlangıç zamanı Zilhicce'nin 7. günü öğle namazı vakti, bitimi hacıların tıraş olarak ihramdan çıktıkları gün olan Zilhicce'nin 13. gününün ikinci yarısına kadardır. Bu günlerden önce ve sonra emrindeki şahıslar üzerinde bir yetkisi yoktur.

Hac emirini tayin eden makam, bu görevi belli bir sene için vermemişse, yetkisi geri alınmadıkça her sene hac ibadetini yaptırır. Bir seneliğine tayin edilmişse, yeniden yetkilendirilmedikçe diğer seneler bu görevi yaptıramaz.¹²⁰

Hac ibadetini yaptıracak emirin beş görevi vardır ki bunlar da ittifak edilmiş, altıncısında ise ihtilaf edilmiştir.

1- Hacılara ihrama girecekleri vakti ve yerleri, hac farizasının eda edileceği yerlere nasıl gidileceğini bildirmek ve bu hususlarda imama uyulmasını sağlamak.

2- Hac menâsikini şeriatin tespit ettiği sıra içinde yaptırmak. Zira bu konuda tehir olmaz.

3- Cemaatle namaz kılanların namazını imamın takdir etmesi gibi hac idarecisi de durulacak yerleri, oradan hareketi takdir ve tespit eder.

4- Dinen tespit edilen haccın rükünlerinde idareciye tabi olup, hac emirini yapacağı dualara "amin" demek. Duaların toplu yapılması duanın kabul edilmesi açısından daha güzel bir yoldur.

5- Namazlarda imamlık yapmak, hac hutbeleri okunan namazlarda hacıları hutbe ve namaz için toplamak.

¹¹⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 138-139; el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 111.

¹¹⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 139-140; el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 112.

¹²⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 139-140; el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 112.

Hac emiri okuduğu hutbelerde hacı adaylarını haccın rükünleri ve ihramlıya yasak olan hususlar gibi konular bilgilendirir. Hac esnasındaki tüm hutbeler (Arafat'ta ve Cuma günü Cuma hutbeleri hariç) namazdan sonra okunur.¹²¹ Hac emiri hadis ve fıkıh kitaplarında sınırları belirtilen mahalde (Arafat'ta), hacıları vakfeye durdurur. Arefe günü güneşin batışı ile beraber hacıları Müzdelife'ye doğru yola çıkarır. Akşam namazı tehir edilir ve Müzdelife'de hac emiri akşam namazını yatsı namazı ile beraber kıldırır.

Hac emiri Müzdelife'de hacı adaylarının cemreler için küçük çakıl taşları toplamalarına nezaret eder ve orada sabah namazını kıldırır, daha sonra hacı adaylarını meş'ar-i haram'a doğru yola çıkarır ve Mina'ya gelinir. Müzdelife'de vakfe yapılması haccın rükünlerinden değildir. Ebû Hanife'ye göre haccın vaciplerindedir. Müzdelife'de hiç kalınmazsa bir kurban kesmek gerekir. Daha sonra Mina'ya zevalden önce cemre-i akabaya 7 taş atılır. Hacılardan kurban kesenler müteakiben tıraş olur veya saçını kısaltır. Sonra Mekke'ye gidilir ve farz olan ziyaret tavafı yapılır. Arafattan önce sa'y yapılmamışsa sa'y yapılır. Farz olan tavaf yapıldıktan sonra tekrar Mina'ya gidilir. Burada onlara hac emiri öğle namazını kıldırır. Ertesi gün Zilhicce'nin on birinci günüdür, bu gün üç cemreye 7 şer taştan 21 taş atılır. O gece Mina'da konaklanır, ertesi gün üç cemreye yedişer taş daha atılır. O gün öğle namazından sonra hac emiri ikinci ve haccın son hutbesini okur. Hutbesinde o gün güneş batmadan önce Mina'dan inceklerin Mina'da geceleme zorunda olmadıklarını, bunların ertesi gün cemreleri taşlamalarının da gerekmediğini ancak güneş batıncaya kadar Mina'da kalanlara orada geceleme ve ertesi gün cemreleri taşlamalarının lüzumunu anlatır.

Hac ibadetini yaptıran emirin görevi Mina'dan ayrılanlar için Zilhicce'nin on ikinci günü sona ermiştir. O Mina'da kalanlarla kalır, bir sonraki gün onlara cemreleri taşlattırır. O gün Zilhicce'nin on üçüncü günüdür. Böylece görevi sona erer.¹²²

6. Görevi ihtilafı olup üç konuyu ihtiva eder: a) Hacılardan birinin eylemi ta'zir veya had cezasını gerektiriyorsa veya cezayı gerektiren iş hacle ilgili ise gereken cezayı verir. Hacle ilgili değilse hiçbir ceza verilmez. İşlediği suç had cezasını gerektiriyorsa bu konuda iki görüş vardır; ya had cezası uygulanır, çünkü iş hac hükümlerindedir veya hac ibadetinden çıkmış olduğu için had cezası uygulanmaz.

b) Hacılar arasında hac hükümlerinin dışında bir konuda anlaşmazlık çıkarsa hac emiri bu konularda hüküm vermez. Karı-koca ihramlı iken münasebette bulunmanın keffaret mi yoksa haccın kazasını mı gerektireceği gibi haccın hükümleriyle ilgili konularda anlaşmazlık çıkarsa bu gibi konularda hac emiri hüküm verebilir.

c) Hacılardan birinin fidye vermesi gerekiyorsa, o kimseye fidye vermenin vücubiyetini anlatır ve vermesini emreder. Fidye vermeye zorlama yetkisinin olup olmadığı ihtilafıdır.

Hac ibadetini yaptıran emir fakih ise fetva istendiğinde fetva verir. Hacıları emir kendi mezhebinin hükümlerine uymaya zorlayamaz.¹²³

¹²¹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 142; el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 113.

¹²² Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 141-142; el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 113.

¹²³ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 142-143; el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 114-115.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

Hac ibadetini yaptıran emir ihrama girmeden insanlara hac yaptırrsa, kendisinin bu hareketi mekruh, fakat hacıların ibadeti muteberdir. Hac ibadetini yaptıranın durumu, cemaate namaz kıldırın imamın durumundan farklıdır. Zira bir kimse imam olmadan cemaate namaz kıldırılmaz. Hacılar kendi rehberlerine uymak, hac emirinden ayrılmak isteseler bu –her ne kadar emire muhalefet ise de- istek caizdir. Ancak namazda imama muhalefet namazı bozar, çünkü imamla namaz ibadeti sıkı sıkıya irtibatlıdır. Hac ise idarecisinden ayrılabilen bir ibadettir.¹²⁴

Sonuç olarak Mâverdî ve el-Ferrâ hac emirliği konusunu eserlerinde aynı görüşleri ifade ederek işlemişlerdir. Konuda sadece hac emirinin yetki ve görevlerine yer verilmiş, hac emiri tayin etmenin fikhî hükmüne yer verilmemiş; sadece hac emiri tayin etmenin devlet başkanının görevlerinden birisi olduğu ifade edilmiştir.

Her iki hac emirliği görevlerine bakıldığında amaç hacı adaylarının mukaddes beldelere emniyet ve disiplin içerisinde gidip gelmeleri ve oradaki gerekli menâsiki eksiksiz yerine getirmelerini sağlamaktır. Her iki eserde de her iki emirliğin aynı şahıs veya mutlaka ayrı şahıslar tarafından yerine getirilmesi gerektiğini gösteren bir açıklama mevcut değildir.

Hac emiri gerek yolculuk sırasında ve gerekse mukaddes beldelede hacılar arasında çıkan anlaşmazlıkları sulh yoluyla çözmeye çalışacaktır. Sulh yoluyla netice elde edemediği durumlarda fakihler tarafından sınırları çizilen yetkilerini kullanarak meseleyi halledecektir.

Hac ibadetinin farz kılındığı tarihten itibaren Hz. Peygamber, sahabe, Emevîler, Abbasîler ve Osmanlılar hiç terk etmeksizin her yıl belirli bölge veya bölgelerden hac emiri tayin edegelmişlerdir. Nüfusu milyarlarla ifade edilen dünyamızda bir buçuk milyar İslâm aleminden milyonlarca hacı adayının aynı anda ve aynı günlerde hac ibadetini yerine getirmek için dünyanın her tarafından Mekke'ye akın ettiği göz önüne alınacak olursa hac emirliğinin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Hacı adaylarının birçoğunun hac ibadetinin menâsiki hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları için onlara hac esnasında rehberlik yapacak birilerine ihtiyaç açıkça görülmektedir. Yol emniyetini temin, konaklama ve sağlık problemlerine çözüm bulma ve hatta günümüzde bir kısım şirketlerin sizi hacca götüreceğiz vaadi ile hacı adaylarını dolandırdıkları da dikkate alınırsa hac organizasyonunun güvenilir tek elden yürütülmesi daha sağlıklı olacaktır.

11. Bölüm: Zekât ve Zekât İdaresi

Bu bölümde zekâta tabi mallar ve kısımları, zekât memurunda aranan şartlar anlatılmaktadır. Zekât memurluğu yetki bakımından üç kısma ayrılır: a- Memur, zekâtı hem toplamak hem de gerekli yerlere dağıtmak üzere tayin edilir. b- Sadece zekât toplamaya yetkilidir, taksimde bulunamaz. c- Zekât işleri için genel olarak tayin edilir ki, herhangi bir sınırlama yapılmadığı sürece her iki görevi de yapabilir.¹²⁵

Zekât mükellefi şahsın, malının zekâtını, zekat memurundan saklar da sonradan sakladığı şey ortaya çıkarsa; zekât memuru o malın zekâtını alır, saklama sebebini araştırır; zekâtı bizzat kendisi

¹²⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 143; el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 114-115.

¹²⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 145-146.

vermek için saklamışsa ceza verilmez. Allah'ın hakkına engel olmak, zekât malından yararlanmak için vermemişse cezalandırılır. Bununla beraber zekât miktarı ne ise o alınır, fazla alınmaz. İmam Mâlik'e göre "kim zekatta hıyanet ederse ben onun malının yarısını zekât olarak alırım..." şeklindeki hadise istinaden malının yarısı alınır.¹²⁶

Bu bölümün devamında müellif zekâtın sarf yerlerini anlatır.

Bu başlık altında Mâverdî, fey ve ganimetlerin taksimi, zekâtın ayrılan yönleri, fey'in ganimete benzeyen ve ayrılan yönlerini anlatmakla konuya başlar.

Fey ve ganimet malları, dört yönden zekât malından ayrılırlar: a- Zekât Müslümanlardan ibadet olarak alınır. Fey ve ganimet ise kafirlerden intikam için alınır. b- Zekâtın sarf yerleri âyetle sabittir, bu konuda içtihat olmaz. Fey ve ganimetler ise devlet başkanının ve hukukçuların içtihadına göre harcanır. c- Zekât mükellefi zekâtını, zekât almaya hak sahibi olanlara bizzat kendisi dağıtabilir. Fey ve ganimetleri elinde bulunduranlar ise, yetkililerin dışında dağıtma yetkisine sahip değildirler. d- Zekât ile fey veya ganimetin sarf yerleri farklıdır.

Fey ve ganimetin ortak yönleri: a- Her ikisi de kafirlerden alınır. b- Her ikisinin de beşte biri (1/5)'nin harcanacağı yerler bellidir.

Fey ve ganimetin birbirinden ayrılan yönleri: a- Fey kafirlerden savaşız olarak elde edilir, ganimet savaş zoru ile alınır. b- Fey ve ganimet malının beşte dördü (4/5)nün harcanacağı yerler farklıdır.¹²⁷

Konuya müellif fey'in beşte birinin harcanacağı yerleri gösteren Haşr sûresinin 7. âyetini ve bu konudaki farklı mütalaaları verir. Fey'in geriye kalan 4/5'inin sarf yerleri konusunda iki görüş nakleder: 1- Yalnız ordu içindir, 2- Ordu ile beraber müminlerin diğer ihtiyaçlarına harcanır.¹²⁸

Ebu Hanife'ye göre bir yere imam olarak ve dini işleri öğretmek üzere bir kimse görevlendirilirse ona fey malından hisse verilebilir. Fey malından müellefe-i kulûb ve Benî Hâşim ile Benî Muttalib'e hisse verilebilir. Zira Hz. Peygamber, Huneyn günü müellefe-i kulûba feyden hisse ayırmıştır.¹²⁹

Hz. Ebû Bekir kölelere savaşa katılırlarsa hisse verirdi. Hz. Ömer ise eğer savaşta azat olunmamış ve köle olarak savaşa katılmışlarsa kölelere hisse vermez, sadece efendilerine fazla mal verirdi. Şâfiîler bu uygulamayı tasvip etmişlerdir.

Zekât memuru Hz. Peygamber'in soyundan olamazken fey memuru olabilir.¹³⁰

¹²⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 154.

¹²⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 161.

¹²⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 162-163.

¹²⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 163.

¹³⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 165.

12. Fey ve Ganimet

Ganimet, kâfirle yapılan savaşta elde edilen savaş esirleri, kadınları, çocukları, toprakları ve malları içine alan bir tabirdir.

Müslümanlarla savaşıp esir düşen düşman erkeklerine esir denir. Esirlerin hukuki durumu ihtilafıdır. Şâfiî esirleri eğer küfürlerinde devam ederlerse komutan veya esirleri ellerinde bulunduran Müslümanlar onlar hakkında dört şeyden birini yapmakta serbesttirler; öldürme, köle edinme, mal ve esir karşılığı mübâdele ile serbest bırakma ya da fidyemiz salıverme.

İmam Mâlik, fidyemiz salıverme hariç diğer maddelerde Şâfiî ile yanı görüştedir. Ebu Hanife, öldürme veya köle edinmenin haricinde, mal ile veya esir karşılığı fidyemeyi kabul etmez. Oysa âyette, “*Ondan sonra ya iyilik yapın yahut fidye alın*”.¹³¹ buyurularak fidyemey veya karşılıksız salıverme hükümleri konulmuştur.

Resûlullah (s.a.v.) Bedir Savaşı'nda Ebû Azzeti'l-Cumâhî'yi bir daha Müslümanlarla savaşmamak şartıyla serbest bırakmıştı. Oysa o, Uhud Savaşı'nda yine Müslümanlara karşı savaşa çıktı ve esir alındı. Hz. Peygamber'den tekrar eman isteyince “*Bir mümin bir yılan deliğinden iki defa sokulmaz*”¹³² buyurarak öldürülmesini emretti.¹³³

Halife veya komutan esirlerden bir kısmı hakkında öldürülmeleri gibi özel karar çıkartabilir.¹³⁴

Mâverdü, savaşta esir alınan yaşlı, kadın, çocuk ve din adamlarının durumunu anlattıktan sonra düşman arazilerinin hukuki durumunu mukayeseli olarak anlatmıştır. Daha sonra da menkul malların taksimi ve bu konudaki fakihlerin farklı değerlendirmelerine yer vermiştir.

13. Bölüm: Cizye ve Harac

Cizye ve haraç da ganimet gibi İslâm devletinin müslüman olmayanlardan aldığı vergilerdir. Cizye ve haraç üç konuda birbirine benzer, üç konuda birbirinden ayrılır.

a- Cizye ve haracın ortak yönleri: 1- Her ikisi de müşriklerden onları Müslümanlara karşı küçük düşürmek için alınır. 2- Her ikisi de fey sahiplerine harcanan, amme yararına harcanan mallardır. 3- Her iki vergi de her yıl belli süre doldurunca alınır.

b- Ayrıldıkları noktalar: 1- Cizye vergisi İslâm hukuku kaynaklarında tespit edilmiş ve hakkında dini hükümler konulmuştur. Harac ise icthadla sabittir. 2- Cizyenin en az miktarı nassla, en fazla miktarı ise icthadla sabittir. Haracın ise azı da çoğu da icthadla sabittir. 3- Cizye kafir kalındığı sürece alınır, Müslümandan cizye alınmaz. Harac vergisi kafirden alındığı gibi müslüman olunca da devam eder. Cizye bizzat ayetle¹³⁵ sabittir.

¹³¹ Muhammed 47/4.

¹³² Buhârî, Edeb 83; Müslim, Zühd 63; Ebû Dâvûd, Edeb 29; İbn Mâce, Fiten 13.

¹³³ Mâverdü, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 167.

¹³⁴ Mâverdü, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 168-168.

¹³⁵ Tevbe 9/29.

Cizyenin kimlerden alınacağını anlatan müellif, miktarı konusunda müçtehitler arasındaki ihtilafa yer verir ki kısaca şöyledir: Ebu Hanife cizye verecekleri üç gruba ayırır: Müşriklerin zenginlerinden 840 dirhem gümüş, orta hallilerinden 420 dirhem gümüş, fakir müşriklerden ise 12 dirhem gümüş alınır. O, bu taksimatı ile minimum ve maksimum seviyeyi tespit etmiş olup, bunun dışında yapılacak içtihadattan idarecileri sakındırmaktadır. İmam Mâlik'e göre cizyenin en az ve en çoğu tespit edilemez, her iki tarafın anlaşması ile belirlenir.

Şâfî cizyenin en az miktarının 1 dinar olduğunu belirttiikten sonra en fazla miktarının tespitini idarecilerin içtihadına havale eder. İdareciler müşriklerin mali durumlarına göre cizye tespitine giderler. Tabi ki müşriklerle cizye anlaşmasına varılması da onların İslâm ve Müslümanların şerefini ihlal edici hareketlerde bulunmamalarına bağlıdır.¹³⁶

Mâverdî, konunun devamında İslâm ülkelerinde yaşayan zimmîlerin hukuki durumuna yer verir ve der ki zimmîler kendi aralarında anlaşmazlığa düşerler ve kendi hükümlerine değil de İslâm mahkemesine müracaat ederlerse kendilerine İslâm'ın hükümleri uygulanır.¹³⁷

Müellif zimmîlerin İslâm ülkesinde var olan manastır ve kiliseleri tamir edebileceklerini ancak yenilerini yapamayacaklarını ifade eder. Haracın miktarı konusunda Hz. Ömer'in Irak arazisine uyguladığı usulleri ve toplattığı haraç miktarı ile ilgili tarihi hadiseye yer verir. Arazilerin mümbit veya verimsiz olmalarına, sulu veya susuz olmalarına göre haracın takdir edilmesi gerektiği meselesinde dördüncü şart olarak, arazinin şehir ve pazarlara yakın veya uzak olmalarına göre de değerlendirme ve ona göre harç vergisi tespitine gidilmesi gerektiğini anlatır.

Bu bölümün sonunda Mâverdî anlaşma yoluyla müşriklerin ellerinde bırakılan arazilerden alınacak vergi ve bu vergiyi toplama usulünden bahsettikten sonra vergi miktarlarını tespit için kullanılan çeşitli ölçü birimlerinden söz eder.¹³⁸

14. Bölüm: Şartları Farklı Bölgeler

Bu bölümde İslâm ülkesi toprakları statü bakımından; haram, hicaz bölgesi ve diğer İslâm toprakları olmak üzere üç kısımda incelenir.

a)Haram bölge: Allah'ın “Mekke”¹³⁹ ve “Bekke”¹⁴⁰ olarak isimlendirdiği Mekke ve etrafını çevreleyen yerlerdir. Müellif bu başlık altında Mekke'nin diğer isimleri ve bu konudaki farklı görüşleri nakletmiş, Mekke ve Kâbe'nin tarihçesi hakkında geniş bilgi vermiştir.

Mekke ve civarının arazisi öşür arazisidir, bu arazilerden haraç vergisi almak caiz değildir. Fukahâ Mekke'deki evlerin satılması veya kiraya verilmesi konusunda ihtilaf etmiştir. Ebu Hanife hac mevsimi dışında satışı yasaklar, kiraya vermeye müsaade eder. Hac mevsiminde ise hem satışı hem kiraya vermeyi yasaklar. Delil olarak ise A'meş'in Mücâhid'en, onun da Resûlullah'dan (s.a.v) rivayet

¹³⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 182.

¹³⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 185.

¹³⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 186.

¹³⁹ Fetih 48/24.

¹⁴⁰ Âl-i İmrân 3/96.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

ettiği “Mekke haram yerdir. Evlerini satmak veya ücretle kiraya vermek caiz değildir” şeklindeki hadisi zikreder.

Şâfiî ise hem satışa hem kiraya vermeye cevaz verir. Çünkü Hz. Ömer ve Hz. Osman Ka'be'nin etrafını genişletirken civarındaki evleri satın alarak istimlak yoluna gitmişlerdir. Şayet haram olsaydı böyle bir muamele yapılmazdı. Yukarıda zikredilen hadis mürseldir ve bu hadis evlerin ganimet malı olmadığına işaret eder.¹⁴¹

b) Hicaz bölgesi: Muhtelif yönleriyle Mekke'yi kuşatan bölgedir. Mâverdî, bu başlık altında Mekke'nin sınırlarını belirlemiştir. Mekke'nin Hz. İbrahim'in duasından önce mi sonra mı haram bölge olduğu hakkındaki ihtilafları zikretmiş ve buranın diğer ülkelerden ayrılan beş ayrı özelliğini sıralamıştır.

1) Mekke'ye ihramsız girilmez, ihrama girmek vaciptir. Devamlı orada yaşayan Mekke halkı bu hükmün dışında bırakılmıştır.

2) Haram bölgenin halkıyla bu bölgede savaşılmaz. Ancak bura halkı haktan ayrılırlarsa savaşılar diyenler olduğu gibi yasak devam eder, sadece bu hareketlerinden vazgeçmeleri için baskı yapılabilir diyenler de olmuştur. İsyancılarla savaşılabileceği görüşü tercih edilmiştir. Şâfiî'ye göre suçlulara ceza verilip cezası infaz edilebilir. Ebu Hanife ise suç haram bölgede işlenmişse ceza verilebilir, haram bölge dışında işlenip fail veya failler haram bölgeye sığınmışlarsa cezanın infazı için haram bölgenin dışına çıkmaları beklenir. Haram bölge dışına çıkınca ceza infaz edilir.

3) Dışarıdan gelen ve yerli halk ihramlı iken evlenemezler.

4) Kendiliğinden büyüyüp yetişen ağaçları kesmek yasaktır.

5) Şâfiî ve çoğunluk fukahaya göre İslâm'a muhalif dinlere mensup olanlar zimmi, müste'men kim olursa olsun ikamet veya seyahat için haram bölgeye giremezler.¹⁴² Ebu Hanife ise yerleşme kastı olmaksızın girebilirler, der. Müşrik bir kimse izinle haram bölgeye girerse ta'zir cezası ile cezalandırılır ve hemen haram bölge dışına çıkarılır. Müşrik bir kimse izinli olarak haram bölgeye girerse ve burada ölse –cesedin dağılma tehlikesi de yoksa- haram bölge dışına defnedilir.¹⁴³

c) Serbest bölgeler. Bu bölgeleri müellif dört kısma ayırır:

1) Üzerinde yaşayan halkı Müslüman olan topraklar. 2) Müslümanlar tarafından ihya edilen topraklar. 3) Savaş yoluyla zorla alınan topraklar. 4) Ülke halkıyla anlaşma yapılan topraklar. Bu topraklardan ilk üçü öşür, diğeri fey arazisi olup haraç vergisine tabidir. Bu bölümün devamında Mâverdî, arazi hukukuna emsal teşkil etmesi bakımından Irak (Sevâd) arazisinin durumunu incelemiştir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 199 vd.

¹⁴² Tevbe 9/128.

¹⁴³ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 201-211.

¹⁴⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 217-222 (özetle).

15. Bölüm: Toprakların İhyası ve Suların Çıkarılması

Mâverdî bu bölümde ilk önce ölü arazinin tarifini yapar, daha sonra ölü araziye ihya (kullanılabilir hale getirme) konusunda devlet başkanının izninin gerekip gerekmeyeceği konusunda mezheplerin farklı görüşlerini zikreder.

Müellife göre bir arazinin ihya edilmiş olup olmamasında ölçü olarak örf alınır. Zira ölü araziye ihya bir bölgede, üzerine ev yapmakla olabilirken bir başka bölgede ekilip sulanabilir hale getirmekle olur.

Ölü araziye işe yarar hale getiren bir kişi ona malik olur. Böyle bir arazinin gelirinden öşür alınır, haraç vergisi alınmaz. Velew ki arazi öşür veya haraç suyu ile sulansın. Ebu Hanife ve Ebû Yusuf'a göre ihya edilen arazi hangi çeşit su ile sulanırsa vergide ona tabi olur. İmam Muhammed'e göre ihya edilen arazi Müslüman olmayan kimselerin açtığı, akıttığı bir ırmak kenarında ise ve onunla sulanıyorsa haraç arazisi; insanların herhangi bir müdahalesi olmayan sularla sulanıyorsa öşür arazisi kabul edilir.¹⁴⁵

Konunun devamında Hz. Ömer döneminde kurulan Basra şehrinde ihya edilen ölü arazilerin icmâen öşür arazisi kabul edilmesi ve bu konudaki ihtilafları zikrettikten sonra ihya edilen arazinin sınırı hakkındaki mezhep imamlarının görüşlerine yer verir. Müellif ikinci bir konu olan suların kısımları ve insanların ondan faydalanması açısından hukuki durumunu anlatmıştır.¹⁴⁶

16. Bölüm: Hima ve İrtifak (Otlak Yerleri ve İrtifak Hakları)

Üç başlıktan oluşan bu bölümün muhtevası kısaca şöyledir:

a) Meralar: Hayvanların otlaması için, çayır ve benzeri otların bitmesi maksadıyla herkese ait olmak üzere ayırt edilen, ihya yoluyla mülkiyete geçirilmesine müsaade edilmeyen arazilerdir.

Hz. Peygamber ve Raşid halifeler, halkın hayvanlarını otlatmaları için mera tahsis etmişlerdir. Otlaklar bütün Müslümanların yararına tahsis edilir, belli bir zümrenin menfaatine tahsis edilemez.

Meralardan bir kısmı zekat olarak alınan hayvanlar veya savaş için hazırlanan binitlerin faydalanmasına tahsis edilir ki buralardan başkaları yararlanamaz. Toplumda herkese yetecek kadar mera varsa, eşit olarak herkese mera tahsis edilebilir. Hz. Peygamber'in veya Raşid halifelerin mera olarak tahsis ettikleri yerlerin sonradan ihya edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşler vardır.¹⁴⁷

Yukarıda sunulan hükümler Mâverdî'nin yaşadığı asra göre verilmiş fetvalarıdır. Ancak bugün savaş için at veya develer değil motorlu araçlar kullanılmaktadır. Bu sebeple askeriye tahsis edilecek arazilerin komunu da farklılaşmıştır. Hatta bugün askeriye için özel telsiz frekanslarının tahsisine ihtiyaç duyulduğu göz önüne alınırsa Mâverdî'nin verdiği bilgilerden hareketle bu konular günümüz ihtiyaçlarına göre tekrar yorumlanmalıdır.

¹⁴⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 223-225.

¹⁴⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 225.

¹⁴⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 233-235.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

b) İrtifak ve Hukuki Durumu: İnsanların ikamet ettikleri evlerin yollarından, caddelerinden, şehirlerin çevresinden, mesire yerlerinden faydalanmasına irtifak denir. Müellif irtifak haklarını; ova ve sahalardaki irtifak, mülklerin çevresindeki irtifaklar, cadde ve yollara mahsus irtifaklar olmak üzere üç kısımda ele alınmıştır.

c) Camilerden Faydalanma: Bu konuda Mâverdî, camilerden ders okutma konusunda fitne çıkarmadan, camiye Müslümanların maslahatı dışında kullanmamak şartıyla alimlerin yararlanabileceğini belirtir. Ayrıca camilere imam tayininde teamülü ölçü alır.¹⁴⁸

17. Bölüm: İktâ'ın Hükümleri

Bu bölümde devlet arazileri (hazine ve mîrî araziler) ve kısımları, bunların şahıslara mülk olarak devredilmesinde takip edilecek yollar, bu konudaki Hz. Peygamber'in ve Hz. Ömer'in uygulamaları ve bunlar üzerinde İslâm hukukçularının farklı değerlendirmelerine yer verilmiştir.

18. Bölüm: Divanlar (Kurulması ve Hükümleri)

İslâm devletlerinde resmî işlerin görüşülüp karara bağlandığı meclis ve buna bağlı devlet daireleri demek olan divanı Mâverdî, “Devlet dairesine ait mallara, yapılan işlere, bu işlerde çalıştırılan asker ve diğer memurlara ait kayıtları tutmak ve bu kayıtları muhafaza etmek için kurulan müessese” olarak tarif eder.

Müellif “divan” tabirinin tarihçesi hakkında iki ayrı görüşe yer verir. Mâverdî'ye göre “divan” kelimesi Sasanî İmparatorluğundaki devlet idaresine ait bir mefhum olarak Arap diline intikal etmiştir. Kelimenin aslı ne olursa olsun ilk defa divan tesis esen Hz. Ömer'dir. O, devletin gelir ve giderlerinin ne kadar olduğunu ve nerelere ve kimlere sarf edildiğini bir deftere kaydettirirdi.

Hz. Ömer döneminde, sahabe isimleri divan defterine kaydedilirken, Hz. Peygamber'e yakınlıkları, Habeşistan ve Medine'ye yapılan hicrete katılıp katılmadıkları, Hz. Peygamber dönemindeki savaşlara katılmaları gibi öncelik hakkı veren kriterler tespit edilmişti. Daha sonra bu divanlar diğer fethedilen bölgelerde de oluşturuldu.

Müellife göre genel anlamıyla hükümet divanlardan oluşur. O devletin işleminde önemli bir yeri olan divanların her birini ayrı ayrı ele alır ve inceler¹⁴⁹.

Divan teşkilatında, hazinede Müslümanlardan alınan ve yine Müslümanlar arasında paylaştırılan sadaka, zekât ve harp ganimetlerinin hesabı tutulurken, tayin ve azil işlerine bakan dairede çeşitli hizmetlerin ölçüleri, şartları ve görevleri, görevlilerin maaşları, görev süreleri ve diğer bilgiler tespit edilirdi. Ayrıca bu dairede görevli olan ve “kâtibü'd-divan (divan katibi)” denilen memur, devlet kanunlarının tescilinden, kendi yetki ve görevleri içerisine giren vazifelerin yerine getirilmesinden

¹⁴⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 235 vd.

¹⁴⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 249. Divan müessesesinin tarihi seyri konusunda daha geniş bilgi için bk. Y.Ziya Kazıcı'nın *İslam Müesseseleri Tarihi*, s. 89-108.

sorumluydu. Yine Mâverdi'den öğreniyoruz ki yeni fethedilen topraklar için yeni bir kısım kanunlar çıkarma yetkisi kitabü'd-divana verilmişti¹⁵⁰.

19. Bölüm: Suçlar ve Hükümleri

Suçlar, Allah'ın had ve ta'zir cezaları ile işlenmesini yasakladığı fiillerdir. Kişilerin suçsuz olması dini siyaset gereği asıldır. Suç ispat edilince maznun/sanık suçlu durumuna gelir ve kendisine gerekli ceza verilir.

Bu kısa girişten sonra Mâverdi, suçla itham edilen kişinin suçunu itiraf etmesi için hapis, dövme gibi müeyyidelerin uygulanıp uygulanmayacağı, itiraf için ikrah altında tutulan kişinin sözlü tasarruflarının durumu ile ilgili konulara yer verir. Ona göre muhâkeme esnasında hakim her ne kadar insan hakları ile ilgili davalarda yemin teklif edemese de Allah'a ait haklarda hasım yemin teklif ettiği zaman hakim karşı tarafa yemin teklifinde bulunabilir. Suçla itham edilen şahsın suçlu olup olmadığını tespitte yetkili organların yetkilerini açıklar. Mâverdi'nin verdiği bilgilere göre bazı suçlar vardır ki onların cezasını devlet başkanı veya onun o bölgedeki temsilcisi olan vali verebilir. Hâkim bu konuda yetkili değildir. Örneğin, bütün cezalandırmalara rağmen suç işlemekten vazgeçmeyen, ayrıca işlediği suç topluma zarar veren bir suç ise böyle bir şahsı devlet başkanı veya valinin ölünceye kadar hapiste tutma yetkisi vardır. Oysa böyle bir karara hakim yetkili değildir.¹⁵¹ Yani burada Mâverdi, muhâkeme usulü açısından bazı suçların tespitinde hakimlerden daha çok siyasi gücü temsil eden kimselerin yetkili olduklarına işaret etmektedir.

Müellif ispat edilen suçun cezasını infazda hâkimlerle valilerin durumunun eşit olduğunu ve cezaların konuluş hikmetini anlattıktan sonra İslâm ceza hukukunu şu altı başlık altında inceler: 1) Zina suçu ve cezası 2) Hırsızlık suçu ve cezası, 3) İçki içmenin cezası, 4) Kazif suçu ve cezası ve lian 5) Kısası gerektiren suçlar ve diyet, 6) Ta'zir cezasını gerektiren suçlar.

Bunlardan her biri diğer İslâm hukuku kaynaklarında anlatıldığı için açıklamasına girmeyip sadece ta'zir cezaları ile ilgili Mâverdi'nin zikrettiği bazı görüşleri vermekle yetineceğiz.

Ta'zir, hakkında şeriat tarafından belirli sınırları konulmamış kötü şeylerin yapılması durumunda yaparı terbiye etmek için uygulanan cezalardır. Tazir, işlenen suçun ve suçlunun durumuna göre değişir.¹⁵²

Ta'zir cezası devletin hakkı, devlet otoritesini kabul ettirmenin bir ifadesidir. Genelde insanların haklarına ait bir ceza değildir. Yöneticiler affetme ve cezalandırmadan hangisini uygun görürse onu uygular. Ta'zir cezasını gerektiren bir suç; sövme ve bir başkasına darp gibi insan hakkını ilgilendiriyorsa, hakkı ihlal edilenin suçlunun cezalandırılmasını talep hakkı vardır. Bu durumda devlet yetkisinin suçluyu af yetkisi yoktur. Ancak ta'ziri gerektiren suçun mağduru suçluyu affetmek isterse affedebilir. Buna rağmen devlet suçluyu cezalandırmayı uygun görüyorsa cezalandırabilir veya

¹⁵⁰ Mâverdi, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 250 vd.

¹⁵¹ Mâverdi, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 300.

¹⁵² Mâverdi, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 293.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

devlet de affeder. Bu konuda fert affetse de devletin cezalandırma yetkisinin düşmeyeceğini savunan görüşler vardır.

Ta'zir cezasının uygulanması halinde meydana gelecek ölüm veya sakatlanmalarda diyetin ödenip ödenmeyeceği, ödenecekse kimin ödeyeceği konusunda ihtilaf vardır.¹⁵³

20. Bölüm: Hisbe Teşkilatı ve Hükümleri

Hisbe, “هی امر بالمعروف اذا ظهر تركه و نهی عن المنکر اذا ظهر فعله”:Terk edildiği ortaya çıkınca maruf ile emretmek, irtikap edildiği görülen münkerden nehyetmek” olarak tarif edilen hisbe kısaca marufu emir münkerden nehiy olarak formüle edilmiştir. Bu işi yapmaya *muhtesib* dendiği gibi bu işle görevlendirilen şahsa da muhtesib denir. Nafile işleri yaptırana da *mütetavvî* denir.

Mâverdî, farzları yaptırmak, haramlardan sakındırmakla görevli muhtesib ile mütetavvî arasında dokuz farkın olduğunu söyler. Kısaca özetlemek gerekirse; muhtesib resmen tayin edilen görevli olması sebebiyle farzları yaptırmada icbar edebilir, yapmayanları ta'zir cezası ile cezalandırabilir. Bu işleri yürütürken başka işle meşgul olamaz, gerekirse yardımcıları edinebilir ve hizmeti karşılığında maaş alır. Muhtesib dini hükümler dışında örfte ait konularda içtihadıyla hareket edebilir. Oysa nafile işleri yaptırmada görev alan mütetavvî, zarureten tayin edilmediği için hizmeti karşılığında maaş alamadığı gibi yardımcıları da edinemez, icbar ve bir kısım yasakları ihlal edenleri cezalandırma yetkisi yoktur¹⁵⁴.

Muhtesib açıktan terk edilen farzlar veya işlenen haramlar konusunda yukarıda da ifade edildiği gibi yargılama yetkisine sahiptir. Muhtesibin bakabileceği davalar genelde insan haklarını ihlale dayalı davalar olup sınırlıdır. Muhtesibin davaları dinleme ve sonuçlandırma bakımından umumi ve fevkalade mahkemelere benzer yönü olduğu gibi farklı yönleri de vardır. Müellif bunları ayrı ayrı sıraladıktan sonra¹⁵⁵ hisbe teşkilatının görevlerini anlatır.

O, hisbe tarifinde de ifade ettiği gibi hisbe teşkilatının görevlerini marufu emir ve münkeri nehiy olmak üzere iki ana bölümde inceler.

a) Marufu emirde sadece Allah veya kul haklarını ilgilendiren yahut her ikisini de ilgilendiren emirler olmak üzere üç kısımda incelenir. Bunlardan Allah ve kul haklarının birleştiğine örnek olarak şu zikredilir: Kadınlar kendilerine denk (küfüv) olan bir erkekle nikâhlanmak istediklerinde, velilerinin bu konuda izinlerini temin, kocasından ayrılan kadının iddet beklemesini sağlamak, iddet süresine uymayan kadını cezalandırmak. Çünkü bunda hem Allah hem kul hakkı vardır. Efendilerinden kölelerine iyi muamele etmelerini, güçlerinin üstünde işler yaptırmamalarını emreder...¹⁵⁶

¹⁵³ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 295 vd.

¹⁵⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 299-300.

¹⁵⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 300.

¹⁵⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 307-308.

b) Münkerden nehiy. Müellif bunu da ma'rufu emirde olduğu gibi hukukullahtan olanlar, kul haklarından olanlar ve iki hak arasında müşterek olanlar şeklinde üçlü tasnife tabi tutarak ele alır.¹⁵⁷

Mâverdî, muhtesibin iktisadi açıdan bazı pratik görevlerini sıralar ki bunlardan birisi de kamu yararını ilgilendirmesi bakımından çarşı ve pazarın denetlenmesidir. O, çarşı pazarda İslâm'ın ticaret ahlakına uymayan uygulamalarda satıcı ve müşterileri uyararak gerekli tedbirleri alır.

Müellif eserinin sonunda “Bizim bu kitapta temas ettiğimiz konulara diğer hukukçuların hiç temas etmediği veya çok kısa temas ettikleri konulardır” diyerek kitabının diğer fıkıh kitaplarından ayrılan özelliğini de ortaya koymuştur.¹⁵⁸

SONUÇ

Çalışmamız neticesinde hicri 5. Asır âlimlerinden olan Mâverdî ve *el-Ahkâmus's-sultaniyye* isimli eseri hakkındaki elde edilen sonuçları iki başlık altında özetleyebiliriz.

A. Mâverdî'nin Hayatı ve İlmi Konumu

Şâfiî mezhebinin önde gelen imamlarından olan Mâverdî, usulcü, müfessir, edip siyasetçi ve mezhepte müctehid bir hukukçudur. Yaşadığı asrın iki önemli ilim merkezi olan Basra ve Bağdat'da, o devrin meşhur bilim adamlarından farklı ilimler tahsil etmiş ve kendisi de pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Meşhur tarihçi Ebû Bekir el-Hatîb (Hatîbü'l-Bağdâdî) onun öğrencilerindendir.

Abbasiler döneminde birçok yerde kadılık görevini yürüten Mâverdî, Abbasî halifesi Kâim Biemrillah zamanında “akda'l-kudât/ başkadılık” makamına getirilmiş vefatına kadar bu görevi başarıyla yürütmüştür. O ilmi başarısının yanında siyasette de oldukça etkili ve başarılı olmuştur. Abbasî halifeleri ile Selçuklu hükümdarları arasında takdir toplayan bir diploması başarısı vardır. Çok yönlü bir alim olan Mâverdî, fikhın furu' konularında Şâfiî mezhebine müntesip olmakla birlikte usul (itikatta) de aslında ehl-i sünneti benimsemekle beraber kanaatine uygun gelen yerlerde mu'tezile mezhebinin görüşlerini benimsediği için mu'tezilî olmakla itham edilmiştir.

Tefsir, kelâm, ahlâk ve siyaset alanında ciltler dolusu eserler yazmış olan Mâverdî'nin, fikhın bütün konularında eserleri mevcuttur. Onu Doğu ve Batı aleminde meşhur eden eseri şüphesiz kamu hukuku alanında yazdığı “el-Ahkâmus's-sultaniyye” isimli eseridir.

B. el-Ahkâmu's-sultaniyye Hakkındaki Tespitlerimiz

1. Aynı asırda ve hatta aynı bölgede yaşayan Mâverdî ve Ebû Ya'la'nın aynı isimle kaleme aldıkları “el-Ahkâmu's-sultaniyye” isimli eseri Mâverdî'nin Ebû Ya'la'dan önce yazmış olma ihtimali daha güçlü gözükmektedir.

2. İslam âmme hukukunun bütün konularında müstakil, derli toplu kaleme alınmış ilk eserlerdendir. Eserde İslâm'a göre bir devlette, devlet başkanının seçilmesinden, o devletin işleyişi için gerekli kurumların tamamı hakkında, o kurumların tarihçeleriyle birlikte bilgi verilmiştir.

3. Eserde konular işlenirken, konuların ibadet olma yönünden çok devlet teşkilatını ilgilendiren yönüne ağırlık verilmiştir. Örneğin hac emiri tayin etmenin devletin görevlerinden biri

¹⁵⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 308.

¹⁵⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 322.

Mâverdî ve el-Ahkâmu's-Sultaniyyesi

olduğu anlatılır, ancak hac emiri tayin etmenin *sünnet* veya *vacip* oluşu hakkında bilgi verilmemektedir. Ancak bununla birlikte Mâverdî pek çok konunun meşruiyetini naslarda ve sahâbi dönemi uygulamalarında gösterme gayreti içinde olmuştur.

4. Konular Şâfiî mezhebine göre işlenmiş olmakla beraber zaman zaman mezhepler arası mukayese yapılmıştır. Ancak dikkat çeken bir husus eserde bir iki yer hariç Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer verilmemesidir. Mâverdî de kendisinden önceki asırda yaşayan Taberî (310/923), ve kendisiyle muasır olan İbn Hazm gibi onu fakih olarak görmemektedir diyebiliriz.

5. Müellif konuları mukayeseli olarak işlerken birçok yerde farklı görüşlere yer verir, ancak genelde bu görüşlerden birini tercih yoluna gitmemiştir. Şâfiî bir hukukçu olmasına rağmen bazı konularda Şâfiîlerin hüccet olarak kabul etmediği –örf gibi- delilleri de kullanarak bir kısım hükümler ortaya koymaktadır.

6. Mâverdî farklı mezheplerden naklettiği görüşlere karşı objektif davranmış, bazen İmam Şâfiî de başta olmak üzere müctehidlerin görüşlerini “Bu görüş sünnete aykırıdır. Onların delil olarak ileri sürdükleri hadis mürseldir...” gibi eleştiriler yöneltmiştir.

7. *el-Ahkâmus's-sultaniyye*'de bazı konular müellifin yaşadığı asrın ve bölgenin o zamanki ihtiyaçlarına göre ele alınmıştır. Şartların da değişmesi göz önünde bulundurularak eserde incelenen konuların yeni yorumları yapılmalıdır. Bu yönde yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

8. Müellifin eserinde konuları anlatırken zikrettiği hadislerin tahkiki yapılmalıdır.

9. *el-Ahkâmus's-sultaniyye*, İslâm müesseseleri tarihi açısından da önemli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

Ali Haydar Ef. *Dürerü'l-hükkâm şerh-i mecelleti'l-ahkâm*, İstanbul 1330.

Bağdâdi, Ahmed el-Mübarek, Mâverdî'nin *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'sinin (Kuveyt 1989) tahkikini yapan.

Bağdâdi, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târihu Medineti's-selam*, Beyrut 2001.

Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973.

Birsin, Mehmet, *Mâverdî'nin Devlet Anlayışı*, Malatya 2012.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/869), *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992.

Davutoğlu, Ahmet, “Devlet”, *DİA*, İstanbul 1994.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî (275/888), *es-Sünen*, İstanbul 1992.

Ebû Ya'lâ, el-Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, Beyrut 1983.

Erkal, Mehmet “el-Ahkâmu's-sultâniyye”, *DİA*, İstanbul 1988.

Erkal, Mehmet “Hac Emirliği ve Bununla İlgili Fikhî Meseleler”, *Sakarya ÜİFD*, 2001, sy. 4, s. 141-160.

Erturhan, Sabri, “Mâverdî ve ‘el-Hâvi'l-Kebîr Adlı Eseri”, *CÜİFD* Sivas 1999, sy. 3, s.476.

Güner, Ahmet, “Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I) *DEÜİFD*, İzmir 2002, sy. 16, s. 3-36.

Güner, Ahmet, “Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II) *DEÜİFD*, İzmir 2003, sy. 17, s. 227-252.

- Hamevî, Yakut, *Mu'cemü'l-'udebâ*, Dâru'l-fikr 1980.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Hukuku Etüdlere*, İstanbul, ts.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi* (Trc. K.Kuşcu), Ankara, ts.
- Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, Kahire 1965.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, Lübnan, ts.
- Hatiboğlu, M.Said , “İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşiliği” *AÜİFD*, XXIII (1978), s. 121-213.
- Heytu, Muhammed Hasan, *el-İctihad ve Tabakâtü'ş-Şâfiyye*, Beyrut 1988.
- İmâdî, Ebu'l-Felah, Abdü'l-Hay, *Şezerâtü'z-zeheb*, Dâru'l-fikr, 1979.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, Beyrut 1986.
- İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-'Ayân*, Dâru'ş-şafaka, ts.
- İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, I-VI, İstanbul 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, Mısır 1301.
- İbrahim, Muhammed, *Haneî ve Şâfîlerde Mezhep Kavramı* (trc. Faruk Beşer), İstanbul, ts.
- İslam Ansiklopedisi*, (MEB), İstanbul 1957, VII, 409.
- Kallek, Cengiz, “Mâverdî”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 185.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989.
- Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihad*, Ankara, ts.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1986.
- Kâtîp Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, İstanbul 1941-1943.
- Kazıcı, Y. Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, ts.
- Kehhâle, Ö. Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin*, Beyrut 1957.
- Kıyıcı, Selahattin, “el-Maverdî ve Ebû Ya'la'nın 'el-Ahkâmu's-sultâniyye' Adlı Eserlerinin Muhteva Yönünden Mukayesesi”, *YYÜİFD*, Van 1998, sy. 2, s. 2-74.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, Beyrut 1985.
- Mâverdî, *et-Tuhfetü'l-mülûk fi âdâbi's-siyasiyye*, İskendeiyye, 1977.
- Öğüt, Salim, “Edebü'l-kâdî”, *DİA*, İstanbul 1994.
- Sübkî, Tacuddin Ebû Nasr Abdulvahab b. Ali b. Abdi'l-Kâfî, *Tabakâtü'ş-şâfiyyeti'l-kübrâ*, by., ts.
- Şafak, Ali, “el-Ahkâmu's-sultâniyye”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 555
- Şîrâzî, Ebû İshâk, *Tabakâtü'l-fukahâ*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1970.
- Şîrvânî, Harun Han, *İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare*, (trc. K.Kuşcu), Ankara, ts.
- Tarakçıoğlu, İhsan, *Türk Medeni Hukuku*, Ankara 1968.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa (ö.279/892), *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Türcan, Talip, “el-Mâverdî ve Ebû Ya'la'da Siyasi İktidarın Meşruiyet Sorunu”, *SDÜİFD*, Isparta 1996, sy.3, s. 292-303.
- Zehebî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü'l-İ'tidâl*, Şam, ts.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ali, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1984.
- Ziriklî, Hayrettin, *el-'Alâm*, Mısır 1927.